

Arkeologisk förundersökning

Kvarteret

Fältskären

Inför planerad nybyggnation

Raä 26
Centrum 22:1-11
Enköpings stad
Uppland

Joakim Kjellberg
Bent Syse

UPPLANDSMUSEET

Arkeologisk förundersökning

Kvarteret Fältskären

Inför planerad nybyggnation

Raä 26
Centrum 22:1-11
Enköpings stad
Uppland

Joakim Kjellberg
Bent Syse

Omslagsbild: Regleringskartas äldre skikt från år 1800 med kvarteret Fältskären markerat. Efter Gustafsson 1979.

Rapport 2007:19, arkeologiska avdelningen

© Upplandsmuseet, 2007

Planer och foton: Upplandsmuseet om ej annat anges.

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674.

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 – 69 25 09.
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

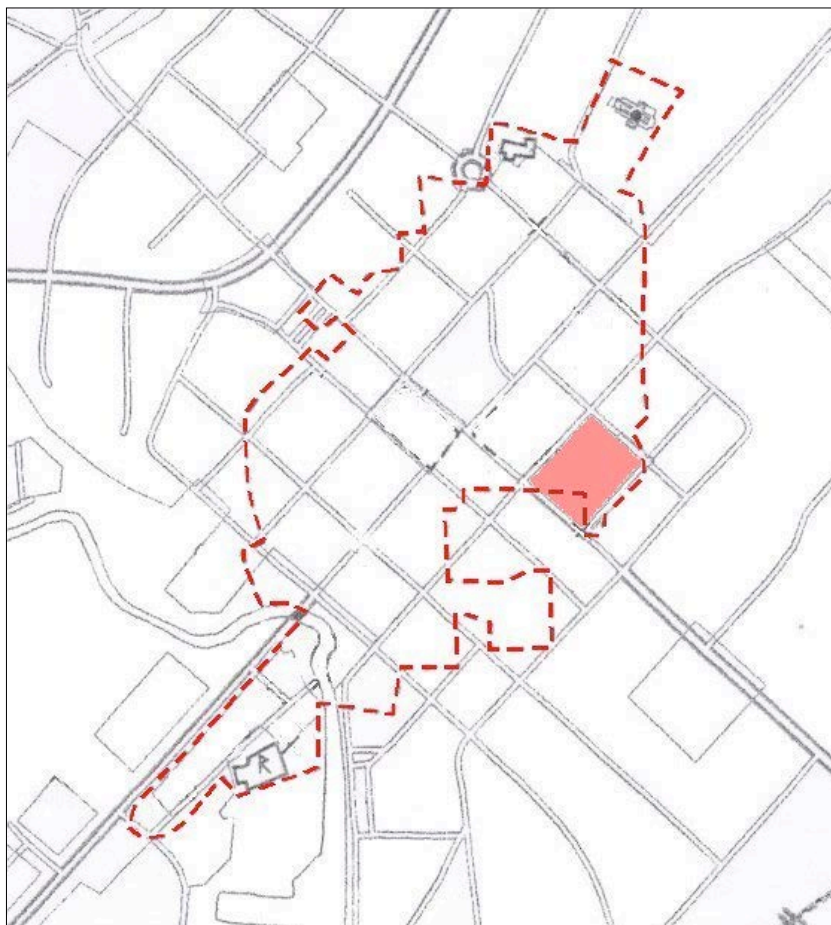
Inledning	6
Målsättning	7
Genomförande	7
Historik	9
Staden	9
Kvarteret	12
Tidigare undersökningar	16
Kvarteret Fältskären	16
Kvarteret Apotekaren	18
Kvarteret Mjölaren	18
Kvarteret Hökaren	18
Torggatan	19
Kvarterets topografi	22
Undersökningsresultat	27
Schakt 1	29
Schakt 2	31
Schakt 3	35
Schakt 4	39
Schakt 5	41
Schakt 6	45
Schakt 7	48
Tolkning och diskussion	50
Sammanfattning	51
Referenser	52
Administrativa uppgifter	54

Inledning

Upplandsmuseet har under hösten 2007 genomfört en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Fältskären i Enköping. Undersökningen skedde efter beslut av kulturmiljöenheten vid länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-9232-07, beslutsdatum 2007-10-09) på uppdrag av Enköpings kommun, Miljö & Stadsbyggnad.

Anledningen till förundersökningen är att Enköpings kommun arbetar med att hela kvarteret skall exploateras inom en framtid. Inför detta ansökte kommunen hos länsstyrelsen om ett tillstånd för detta 2007-06-07.

Delar av kvarteret har förundersökts 1990 inför planerad exploatering. Denna undersökning skedde i kvarterets sydvästra del där ca en tredjedel av hela kvartersytan var aktuell för byggnation. Efter detta tillfälle hände inget inom kvarteret och hela ytan har sedan dess utgjort en parkeringsplats.

Figur 1. Begränsningen för fornlämning 26, Enköpings medeltida stads utbredning. Kvarteret Fältskären markerat.

Målsättning

Inför förundersökningen hade länsstyrelsen i undersökningsplanen fastställt att syftet med förundersökningen var att klarlägga fornlämningens omfattning, karaktär och bevarandegrad. Förundersökningen skulle också ge underlag för en bedömning av fornlämningens kunskapsvärde och en eventuell särskild undersökning. Förundersökning skulle också ske i avgränsande syfte där fornlämningens utbredning skulle fastställas.

Figur 2. Schaktningen skedde med hjulburen maskin. Dokumentation av kulturlager och anläggningar skedde manuellt. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

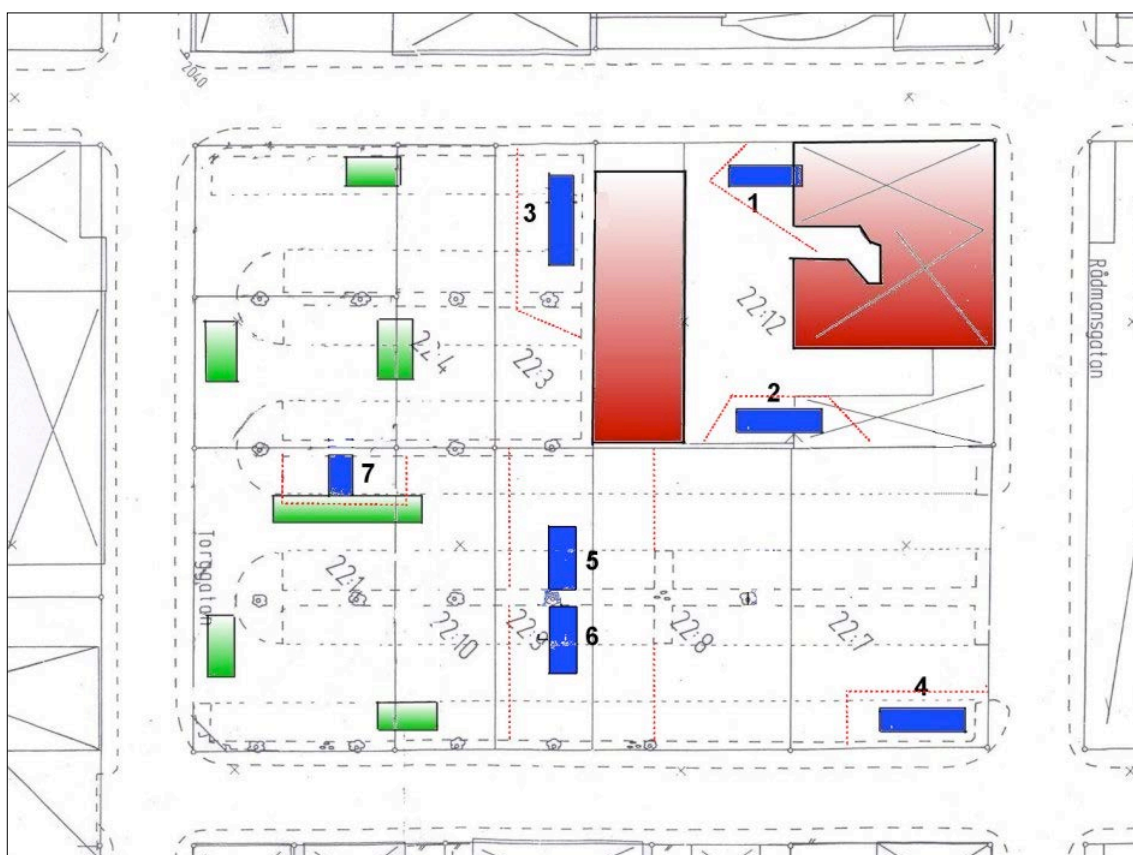
Genomförande

Inför undersökningen markerades en placering av tänkta schakt och avspärrningar på en preliminär schaktplan. Detta var nödvändigt då undersökningen skulle pågå parallellt med att ytan kunde fortsätta att användas som parkeringsplats. Undersökningsytan utgör idag en av få kvarvarande parkeringsytor i Enköping och trycket på tillgängliga parkeringsplatser i stadskärnan kunde enligt Enköpings kommun befaras vara hårt. Den slutliga placeringen av schakten kom dock att förändras något från denna ursprungliga plan.

För att svara på de av länsstyrelsen fastställda målsättningarna upptogs schakt på utvalda delar inom kvarteret. Dessa koncentrerades till områden utanför den yta som förundersöktes 1990, men för att komplettera bilden av stratigrafi, bevaringsförhållanden och fyndfrekvenser var det nödvändigt med kompletterande schaktningar inom sistnämnda yta. Syftet med schaktens placering var att en heltäckande bild av kvarterets underliggande kulturlager

skulle erhållas. Placering valdes även med utgångspunkt från det äldre kartmaterialet och schakt lades delvis på platser där äldre gator, gränder och tomtgränser kunde förväntas framkomma.

Undersökningsmetoden var att bana av och tömma eventuella recenta störningar skiktvis med maskin tills anläggningar eller kulturlager påträffades. Därefter kom kulturlager och anläggningar att undersökas och dokumenteras i plan. Vid påträffandet av mer omfattande kulturlager och anläggningar kom en del av dessa att genomgrävas delvis för hand och delvis med maskin. Sektioner och planer i samtliga schakt dokumenterades för hand.

Figur 3. Kvarteret med uttschaktade områden (röda) enligt Medeltidsstaden. 1990 års förundersökningsschakt är markerade med grön färg. Den preliminära placeringen av förundersökningsschakten är markerad med blå färg. Den exakta placeringen av dessa kom att förändras utifrån rent praktiska omständigheter, dvs. uttschaktade områden (källare), tillkomlighet mot el-, tele- och VA-ledningar (se fig 17).

Historik

Staden

Enköping var under medeltiden centralort i Fjärdhundraland, det västligaste av de uppländska folklanden. Den medeltida stadens framväxt och urbanisering har ofta setts som en relativt naturlig fortsättning och vidareutveckling av en handelsplats som troligen etablerats redan under yngre järnålder eller tidig medeltid (Gustafsson 1979:6). Stadens topografiska läge vid Enköpingsåsens fot och längst in i en långsträckt Mälmarvik gjorde tidigt platsen idealisk som handels- och omlastningsplats vid mötet mellan land- och vattenvägar. Genom staden skall även den medeltida Eriksgatan ha passerat.

Stadsetablering skedde troligen under 1100-talets senare hälft och staden omnämns första gången på 1160-talet i ett brev utfärdad av Uppsalas ärkebiskop Stefan (Ölund & Kjellberg 2006:8). År 1250 upprättades ett franciskanerkonvent på Klosterön, en ö sydöst om stadskärnan, vilket vittnar om att stadens befolkning vid denna tid var tillräckligt stor för en etablering av en tiggardorden (Ljung 1963:15ff). Det äldsta bevarade privilegiebrevet utfärdades av Erik av Pommern 1413 och befäster endast privilegier som Enköpings borgare redan tycks ha haft (Ölund och Kjellberg 2006:9). Inom stadsområdet låg under medeltid endast en kyrka, S:t Olof. I stadens norra utkant låg under medeltid S:t Ilian och Vårfrukyrkan. S:t Ilian och S:t Olof utgjorde båda stadsförsamlingskyrkor emedan Vårfrukyrkan var sockenkyrka i Vårfrukyrka socken. Av dessa tre medeltida stenkyrkor återstår idag endast Vårfrukyrkan som under reformationen bestämdes av Gustav Vasa som både socken- och stadskyrka (Gustafsson 1979:8).

För stadens existens har de årligen återkommande marknaderna varit avgörande. Tjugonedagsmarknaden som hölls i Enköping tjugo dagar efter jul var landets näst största marknad. Järnhandeln dominerade marknaden och försäljare kom från bland annat Bergslagen och Västmanland. Marknaden var till en början fri, dvs. att vem som helst kunde köpslå, men detta förbjöds under Gustav Vasas regering som ett led i dennes omvälvande handelspolitik.

Tjugonedagsmarknaden hölls sista gången 1865 (Ölund & Kjellberg 2006:8). Även en mindre marknad, Skeppspundsmarknaden, hölls i staden och var avsedd endast för stadens egna borgare. Sannolikt har även norrlandshandeln varit av betydelse för staden då Enköpingsåsen utgör en naturlig och, undantaget Dalälven, obruten väg ända upp till Gävletrakten och Norrland (Gustafsson 1979:6).

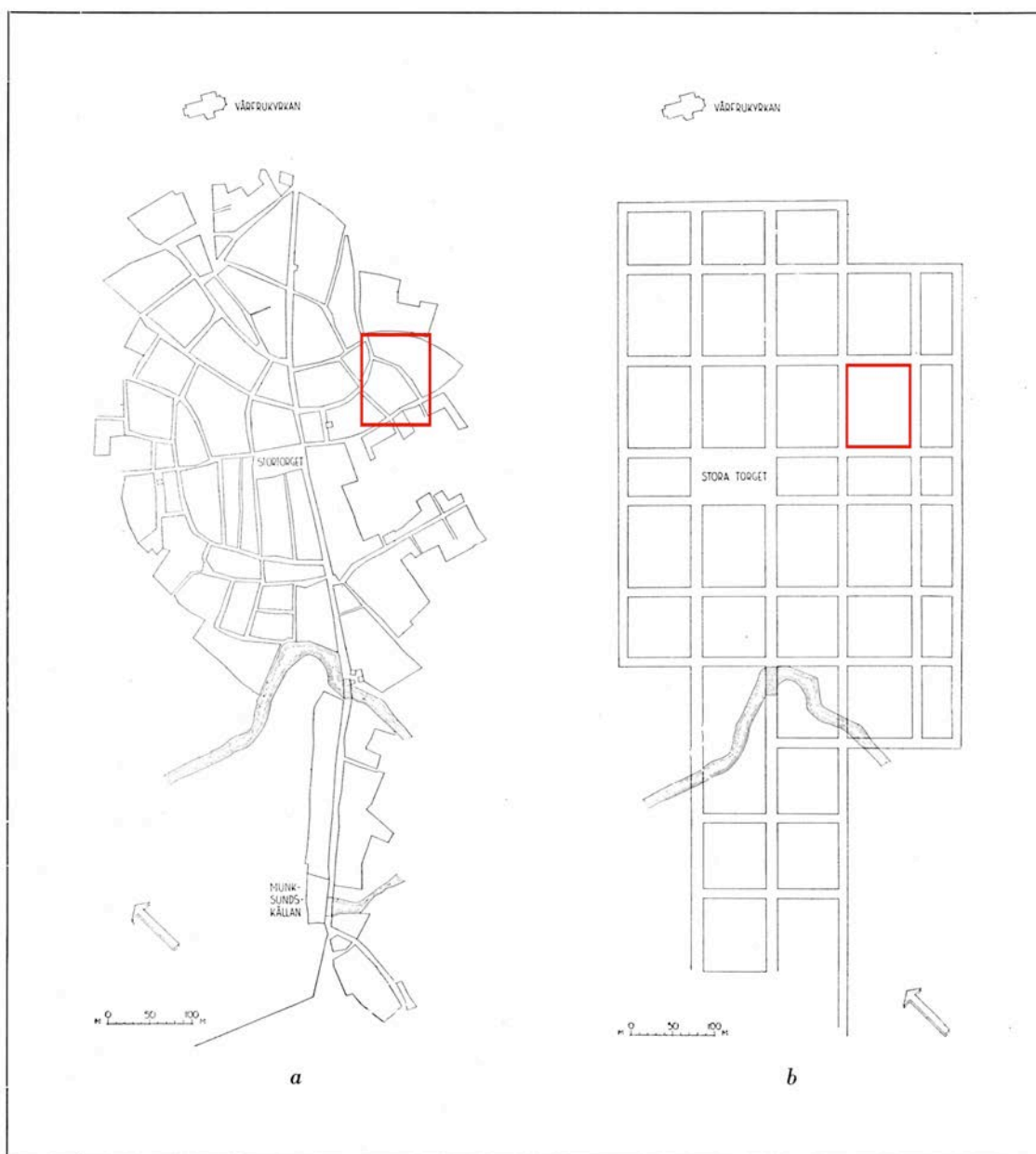
Enköping tycks ha haft en ekonomisk blomstringstid under 1200- och 1300-tal och särskilt under det sistnämnda århundradets första hälft syns en stor mängd tyskar bland stadens styre. Flera slag har stått i stadens närhet men av särskild betydelse tycks slaget vid Bondaberg eller Skadaberg vara. Det exakta datumet för slaget är oklart men sommaren 1389, liksom 1393, har angetts. Klart är att striden stod mellan Drottning Margaretas och Albrekt av Mecklenburgs trupper. I samband med slaget plundrades och brändes staden (Syse 2003:42).

1400-talet förefaller vara en period av stagnation i stadens utveckling och har lämnat relativt få avtryck i det skriftliga källmaterialet. Inte heller någon mer omfattande offentlig byggheri verkar förekomma under århundradet. Stadens hospital, från 1200-tal, flyttas 1438 till Stockholm (Gustafsson 1979:10ff).

Gustav Vasas handelspolitiska reformer under 1500-talet fick stora och långtgående konsekvenser för Enköpings invånare då staden allt mer kom att tappa sin betydelse som transitort för järnhandeln mellan Bergslagen och Stockholm. Därtill lade Gustav Vasa betungande skattehöjningar på Enköping liksom många andra städer. För Enköping innebar skatten bland annat årliga leveranser av tegel till Uppsala slott. Under 1500-talet förekommer uppgifter i tänkeboksmaterialet om att även en stor mängd soldater inhystes bland borgarna i staden, främst tyskar och skottar (Ölund & Kjellberg 2006:9f).

1500-talets senare delar och det tidiga 1600-talet utgjorde en svår tid för stadens invånare med fortsatt höga skatter och återkommande epidemier. Johan III lät investera i staden för att försöka återge den något av sin forna glans genom att uppföra en kungsgård med tillhörande trädgård, den s.k. Kryddgården på östra sidan av torget. En ytterligare motgång drabbade dock staden den 24 april 1572, då hela staden förstördes i en eldsvåda. Staden erhöll då skattefrihet under några år för att underlätta återuppbyggnaden. Ännu fyra år efter branden stod 50 tomter obebyggda och mot slutet av århundradet hotades borgarna med indragen tomtmark om den inte bebyggdes. Staden drabbades åter av omfattande bränder 1609 och 1622. Strukturförändringarna under 1600-talet medförde en förskjutning av stadens huvudnäring till det mer agrara och bland annat Karl IX uppmuntrade trädgårdsodling i staden genom markdonationer. Prövningarna var dock inte över och 1600-talets sista årtionden präglades av missväxt och epidemier. 1710 drabbades Enköping mycket hårt av den landsomfattande pesten (Ölund & Kjellberg 2006:10).

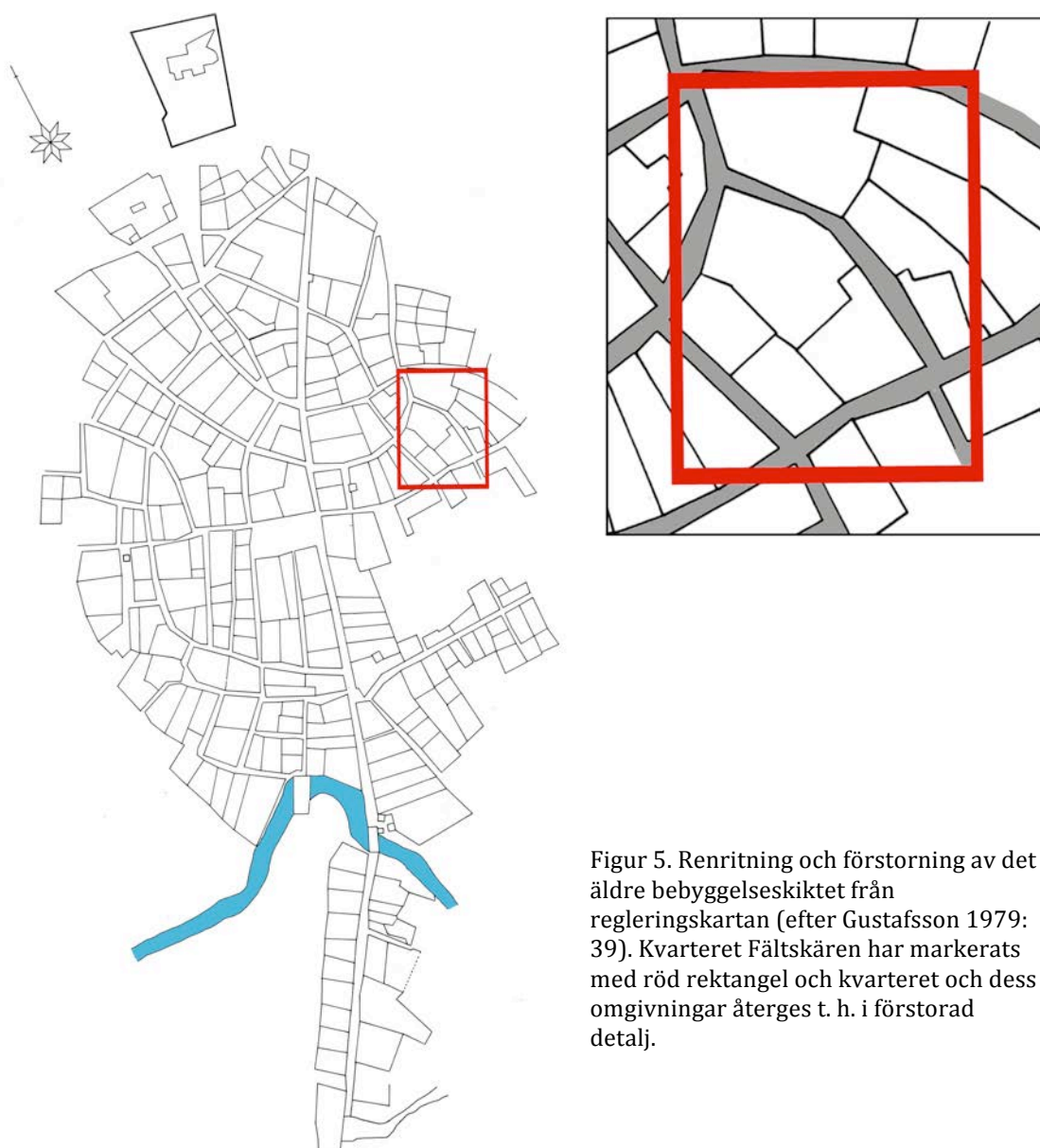
I augusti 1799 drabbades staden återigen av en eldsvåda som ödelade stora delar av stadens låga trähusbebyggelse. Brandens snabba förlopp och förödande konsekvenser skyldes bland annat på de smala gränderna och den täta trähusbebyggelsen varför det beslöts om en ny och reglerad stadsplan. Regleringen mötte dock stort motstånd och tvisterna kring tomt- och odlingsmark var många. De som hade möjlighet att snabbt uppföra byggnader erbjöds tomter runt Stora torget, vilket gynnade stadens mer välbesuttna. Ett stort problem var även att många använde de nya tomterna för odling istället för nybyggnation och så sent som 1928 förekom hot om indragning av obebyggd tomtmark. En karta från 1850 visar att staden ännu inte var helt reglerad och först 1883 visar kartmaterialet att regleringen från år 1800 nu var genomförd (Ölund & Kjellberg 2006:12). Två områden kom dock aldrig att följa den reglerade planen; Rådhusgatan och Munksundsområdet.

Figur 4. Regleringskarta över Enköpings stad från år 1800. Kartan redovisar i två skikt både den vid branden 1799 befintliga bebyggelsen och den planerade reglerade bebyggelse som skulle återuppföras. Efter en renritning av Nils Sundqvist (Sundqvist 1944:106). Kvarteret Fältskärens utsträckning har markerats med röd rektangel.

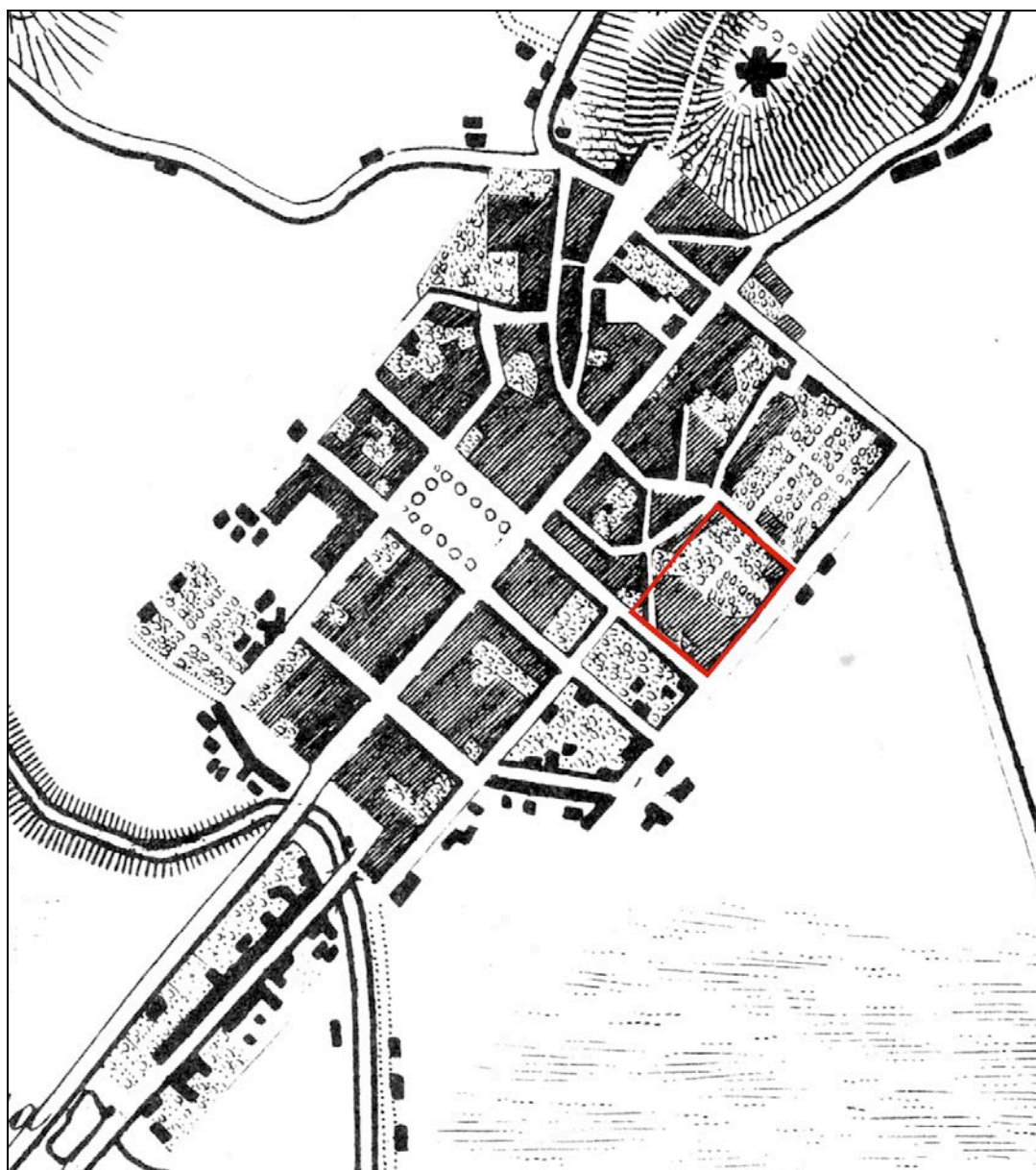
Kvarteret

Kvarteret Fältskären är beläget i den östra kanten av det medeltida stadsområdet och fornlämning Raä 26. Kvarteret utgörs idag av en relativt plan och svagt åt sydöst sluttande parkeringsyta med mindre trädplanteringar. Det rektangulära kvarteret ingick i den ursprungliga regleringsplanen för Enköping från år 1800. I samband med regleringsplanens upprättande framtoogs även en karta över den befintliga bebyggelsen i Enköping vid tiden före den stora branden 1799. I vilken grad denna återspeglar även äldre förhållanden är ännu inte till fullest utrett. Relativt god samstämmighet förefaller dock finnas mellan gatusträckningar i kartbilden och arkeologiskt observerade gator runt om i staden.

Figur 5. Renritning och förstoring av det äldre bebyggelseskiktet från regleringskartan (efter Gustafsson 1979: 39). Kvarteret Fältskären har markerats med röd rektangel och kvarteret och dess omgivningar återges t. h. i förstord detalj.

Inom det moderna kvarteret Fältskären ryms enligt regleringskartans äldre skikt merparten av två kvarter, delar av ytterligare fem kvarter och flera äldre gatusträckningar (se figur 5). Kartan ger inga närmare upplysningar om bebyggelsens utseende men redovisar äldre tomtindelningar. Inom kvarteret återfinns sex i stort sett hela tomter och delar av ytterligare åtta tomter. Huruvida tomterna varit bebyggda, bebyggelsens karaktär eller om de nyttjats för odling framgår dock inte av kartbilden. Att den utstakade tomtmarken användes enkom för odling var som tidigare nämnts ett återkommande problem för staden under dess eftermedeltida historia (se ovan).

Figur 6. Den så kallade Topografiska Corpsen från 1850 visar något förenklat hur långt stadens reglering kommit vid 1800-talets mitt. Detalj efter Gustafsson 1979:38. Kvarteret Fältskärens nutida läge har markerats med röd rektangel.

Som redan omtalats var regleringsprocessen i Enköping ett långdraget kapitel och ännu vid mitten av 1800-talet verkar kvarteret inte fått sin planerade form och bebyggelse. Detta framgår av en karta, den så kallade Topografiska Corpsen, från 1850 (se figur 6). Kartan återgår i sin tur troligen på situationen under 1840-tal. De relativt stora och sammanhängande ytor av oreglerad bebyggelse som återfinns på kartan norr om Torggatan har tolkats som om stadens norra delar till stor del skonats vid stadsbranden 1799 (Gustafsson 1979: 37). I den förenklade framställningen visar den Topografiska Corpsen på omfattande odlingar i området för dagens kvarter och främst då i dess norra delar. Möjligen kan delar av dessa omfattande odlingar ha samband med den tidigare omtalade kryddgården som anlades öster om Stora torget av Johan III. Möjligen kan odlingen även kopplas till de tidigare omtalade markdonationerna från Karl IX till förmån för trädgårdsodling i staden. I skrivande stund har det inte varit möjligt att närmare platsbestämma Kryddgården och den senare donerade marken till mer än "öster om torget" (se ovan).

Uppgifter om den senaste bebyggelsen i kvarteret finns att hämta i de kvarterskartor och planunderlag som upprättades över Enköpings stad mellan åren 1884 och 1966 och som förvaras i Enköping kommuns arkiv. Kartan t. v (figur 7) visar bebyggelsen i kvarteret 1940. Bebyggelsen utgjordes ännu vid detta tillfälle mestadels av den låga trähusbebyggelse som präglade Enköping i övrigt. Bebyggelsen förefaller huvudsakligen utgöras av bostadshus ut mot de kringgårdande gatorna och med mindre ekonomibyggnader inne på stadsgårdarna. Undantaget utgör de båda nordvästra tomterna där en större industribyggnad, enligt muntliga uppgifter från Enköpings museum ett mejeri, uppförts. Av en karta i en redogörelse för byggnadsfirman Anders Diös AB och dess byggenkap i Enköping framgår att firman under åren 1923 – 1943 uppförde två byggnader, och förmodligen även de omfattande utfyllnader som ännu återstår i denna del av det moderna kvarteret, på de båda nordvästra tomterna (Sundqvist 1973:47). Redogörelsen specificerar inte närmare vilket årtal eller vilken typ av byggnad det är frågan om. De båda tomterna slogs senast vid detta

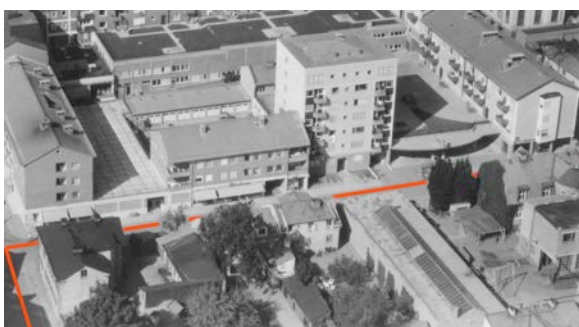

Figur 7. Kvarterskarta över kvarteret Fältskären 1940 upprättad av Enköpings kommun. Original i färg förvaras på Enköpings museum.

tillfälle samman till en. Värt att notera är även den mot gatunätet diagonalt liggande träbyggnaden i kvarterets södra del som minner om den långdragna regleringsprocessen. Ytterligare information kring den idag helt försvunna bebyggelsen kan hämtas från spridda fotografier över kvarteret (se figur 8). Tyvärr saknas någon samlad dokumentation från tiden innan rivning skedde och dagens parkeringsplats anlades.

Figur 8. Överst två flygbilder över Enköping där kvarteret Fältskären (markerat med röda linjer) och dess äldre bebyggelse skymtar. Överst ett flygfoto från 1941 och därunder ett flygfoto från 1958 från Upplandsmuseets arkiv. Därunder två fotografier över bebyggelsen på Torgatan 18-20 i kvarterets södra del. Båda fotografierna från en inventering av äldre bebyggelse i Enköping som presenterades i Nils Sundqvists En bok om Enköping 1944 (Sundqvist 1944:133).

Tidigare undersökningar

Som nämnts tidigare så gjordes 1990 en större arkeologisk förundersökning i sydvästra delen av kvarteret Fältskären. Övriga arkeologiska dokumentationer har därutöver skett sydväst om kvarteret, varför det finns ett sämre arkeologiskt underlag för den nordöstra delen av staden (fig 9).

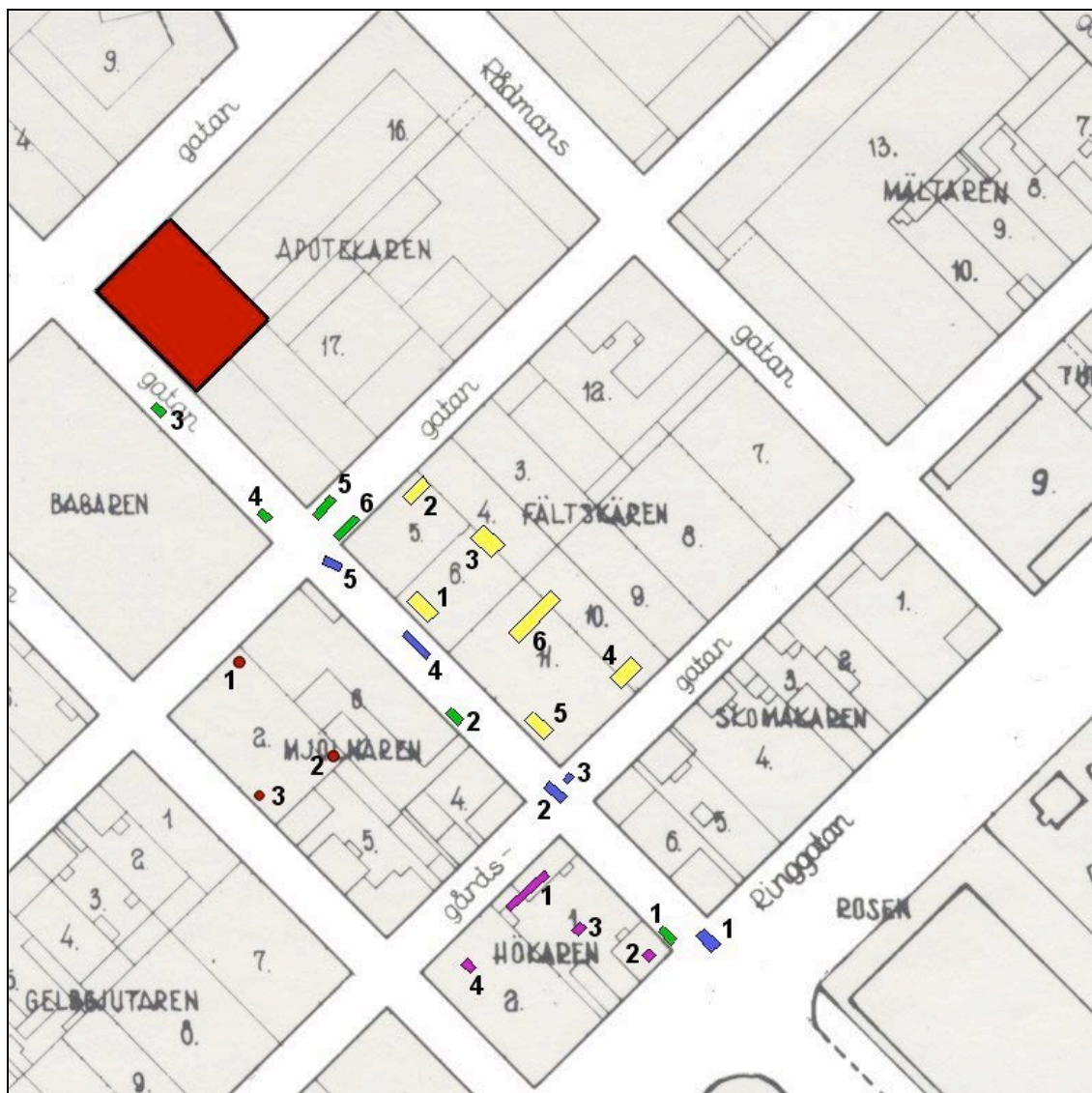
Kvarteret Fältskären

Vid den förutvarande förundersökningen 1990 upptogs sex större schakt inom en yta av 30 x 77 meter (se figur 9). I samtliga schakt konstaterades kulturlager av varierande tjocklek, från 0,3 meter i sydost till upp mot 1,2 meter i nordväst närmast Eriksgatan. Kulturlagren var relativt fuktiga med spår efter organiskt material i form av läderspill, ben och träflis. Även bevarade konstruktioner av trä fanns i en del av schakten, samt en stenläggning som tolkades som resterna efter en gata. Några tillvaratagna fynd redovisas inte i rapporten, men anläggningarna och lagren dateras till 1500 – 1600-tal eller äldre. Någon tolkning av lagrens tillkomst eller anläggningarnas roll i ett större sammanhang redovisas inte i rapporten (Bergold & Grälls 1994).

En kort beskrivning av de olika schakten visar följande resultat:

- Schakt 1: Anläggningarna i schaktet bestod av en påle och tre störar. Under en kraftig grusfyllning framkom ett 0,6-0,7 m tjockt kulturlager.
- Schakt 2: Inga dokumenterade anläggningar. Kulturlagret var på denna plats 1,0-1,2 m tjockt.
- Schakt 3: I schaktet påträffades en kullerstensläggning, tolkad som en gata. Denna låg i ett 0,5 m tjockt kulturlager som under sig hade skiktade lager av mjåla och lera.
- Schakt 4: Inga dokumenterade anläggningar. Kulturlagret hade här en tjocklek av 0,3-0,4 m.
- Schakt 5: Här framkom två skikt med konstruktioner. Det yngre skiktet bestod av bilade stockar medan ett äldre skikt utgjordes av nio stående plankor i vad som tolkas vara resterna efter en resvirkesvägg. Schaktet gick inte ner i steril mark, varför det inte finns några uppgifter om kulturlagertjockleken.
- Schakt 6: Inga dokumenterade anläggningar. Kulturlagret hade här en tjocklek om 0,2-0,6m. Över detta lager låg ett humuslager med en tjocklek om 0,1-0,4 m.

Kulturlagren i schakten överlagrades i samtliga schakt av ett kraftigt gruslager. Detta varierade i tjocklek mellan 0,4-1,1 m. Den sterila botten bestod av sand och mjåla som överlagrade ren lera.

Figur 9. Kvarteret Fältskären och angränsande kvarter. De med olika färger markerade schakt visar var tidigare arkeologiska dokumentationer skett.

Röd rektangel: Är den stora yta inom kvarteret Apotekaren där en arkeologisk övervakning skedde 1955.

Röda cirklar: Markerar ungefärligt läge för de tre schakten inom kvarteret Mjölaren vid 1989 års provundersökning.

Cerise rektanglar: Schakt vid 1989 års provundersökning i kvarteret Hökaren.

Gula rektanglar: Schakten vid 1990 års förundersökning i kvarteret Fältskären.

Blåa rektanglar: Schakten i Torggatan 1999.

Gröna rektanglar: Schakten i Torggatan 1994.

Kvarteret Apotekaren

År 1955 skedde en arkeologisk schaktningsövervakning i kvarteret Apotekaren. Vid denna där ingen regelrätt dokumentation utfördes kunde ändå en del iakttagelser göras. Här framkom kulturlager med en mäktighet mellan 3-4 meter och i dessa fanns lämningar efter knuttimrade hus samt hus i skiftesverksteknik. Även gator/gränder i form av kavelbro, grus och risbädd påträffades (Gustafsson 1979).

Kvarteret Mjölaren

Även i det intilliggande kvarteret Mjölaren i sydväst har kulturlager påträffats av relativt kraftig omfattning. Vid en provundersökning 1979 kunde upp till 1 m tjockt kulturjordlager utan spår efter anläggningar noteras i norra delen (schakt 1), medan omfattningen i söder (schakt 2-3) var mer svårtolkad, då rapporten endast omnämner mellan 0,45-1,0 m lerblandad matjord (Svedberg 1979). I schakt 2 framkom enligt rapporten ett par skärvor sent rödgods, troligen 1700-tal. Efter undersökningen som inte föranledde fortsatta utgrävningar togs jordprover i samband med schaktningar inom tomtyta 5, för kommande pollenanalys. Frågeställningen inför analysen var att få en uppfattning om området använts till kryddgårdar. Resultatet visade att det var svårt att relatera materialet till kryddgårdsodling, men att området kan ha använts för växelbruk med åker och äng. Det fanns även inslag av korsblommiga växter som till en del skulle kunna vara från kulturkål och i så fall kan det ha funnits kålgårdar på platsen (Svedberg 1980).

Kvarteret Hökaren

1988 gjordes en kontroll av förekomst av medeltida kulturlager inom kvarteret. Detta utfördes i form av provtagning av kulturlagren med borrhutrustning där fosfatinnehållet i jorden analyserades på olika nivåer. Resultatet som blev mycket svårtolkat, presenterade tre olika förslag till förklaringar. Den första är att fosfatvärdena visar att det förekommit medeltida bebyggelse som skulle ha legat utanför den egentliga stadskärnan. Den andra förklaringen är att material från den medeltida bebyggelsen skulle ha deponerats i området medan det tredje alternativet är att material från medeltida lager skulle ha utschaktats under senare tid (Bergh et al 1988).

Året därefter gjordes en regelrätt förundersökning inom kvarteret. Fyra schakt togs upp, varav nr 1 var störst med en yta av 16 x 2,5 m. I detta schakt framkom anläggningar i form av stengrunder till bebyggelse samt en stenläggning. Även i schakt 3 fanns spår efter en stenläggning. Husgrunderna antas att härröra från bebyggelse efter stadsbranden 1799 medan stenläggningarna kan vara av äldre datum. Fynd av yngre svartgods och rödgods visar att de undre lagren i schakt 1

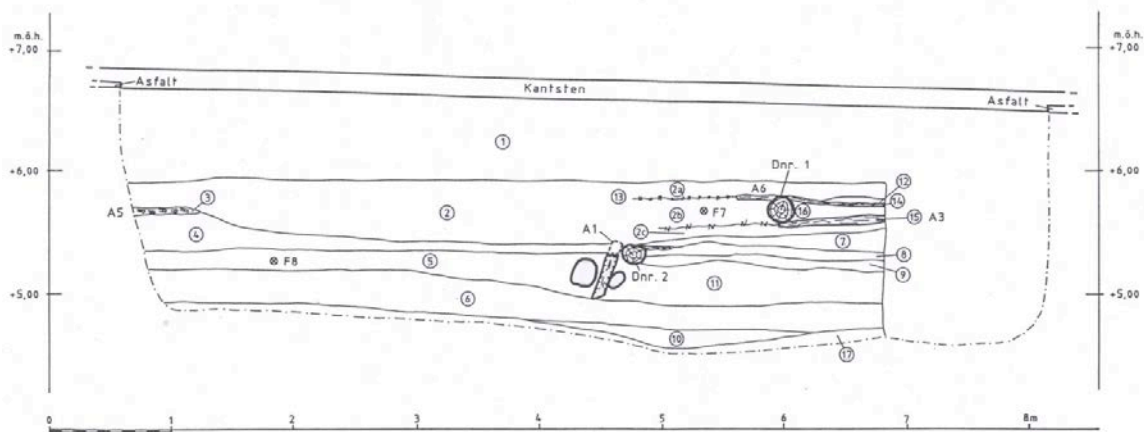
kan vara från sen medeltid till 1500-tal. Kulturlagertjockleken varierade mellan 0,3-1,0 meter vilket inkluderar 1800-talets bebyggelserester (Forenius 1989).

Torggatan

1994 skedde markarbeten i Torggatan från Kungsgatan till Östra Ringgatan under arkeologisk övervakning. Sex schakt togs upp och i fem av dessa kunde en dokumentation göras (se figur 9). Schakt 5 bestod helt och hållet av recenta fyllnadsmassor (Carlsson 1994).

- Schakt 1: Under gatans fyllnadslager fanns ett 0,6 m tjockt kulturjordslager uppdelat i två horisonter. Inga anläggningar fanns att dokumentera.
- Schakt 2: Under gatans fyllnadslager fanns kulturlager uppgående till en tjocklek av 0,6 m som blev tjockare med en nedgrävning. Lagren var skiktade i flera horisonter och bestod av mager kulturjord och olika sandlager.
- Schakt 3: Här kunde en smalare sektion med bevarade kulturlager dokumenteras. Trots att inte steril botten iaktogs i schaktet uppgick kulturlagrens sammanlagda tjocklek till 1,1 m, där organiskt material var välbevarat. Här framkom bevarat trä efter konstruktioner samt hantverksspill i form av läder.
- Schakt 4: I detta schakt kunde en sammanlagd kulturlagertjocklek om 2,2 m dokumenteras. Här fanns också spår efter en konstruktion vars funktion pga. det mindre schaktet inte kunde fastställas.
- Schakt 6: Detta schakt innehöll flest bevarade anläggningar. De av träkonstruktioner, stockar, golv, stolpe och en risbädd på olika nivåer. Den sammanlagda kulturlagertjockleken uppgick till 1,2 m. Bevaringsförhållandena för organiskt material var goda och en hel del fynd påträffades.

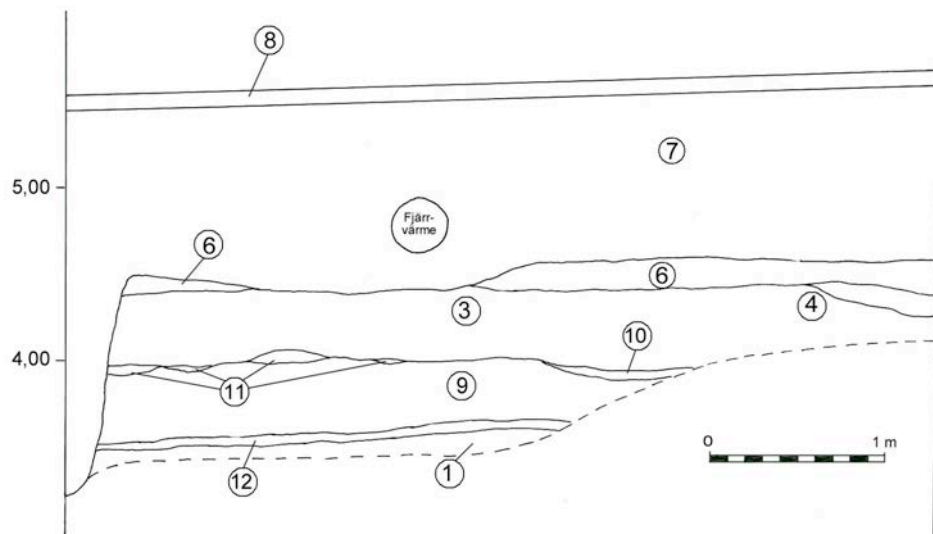
Dateringsmässigt kunde de äldsta lagren vara från 1100-tal eller århundradet därefter. Detta gäller framförallt för dateringarna i schakt 6 (fig 10). Fynden från de övriga schakten ger inte denna äldre datering.

Figur 10. Sektion av schakt 6 i Torggatan 1994. Lagerbeskrivning: 1: Grus, sand och sten. 2: Kulturljord, mörkt gråbrun, homogen, fet. 3: Enrisbädd med kulturljord (A5). 4: Kulturljord, brun med gulgrön anstrykning, mycket djurspillning. 5: Kulturljord med mycket träflis, nöthår och läderspill. 6: Kulturljord, gråbrun, relativt mager, homogen. 7: Lera. 8: Kulturljord med träflis. 9: Lera. 10: Lera, kulturljordsblandad med träflis och pinnar. 11: Kulturljord, mörkbrun, homogen med endast lite träflis och nöthår. 12: Sand och lera, bränd. 13: Kol och sot. 14: Trägolvl. 15: Trägolvl. 16: Lera, grå, sandig. 17: Lera, steril. Anläggningarna i sektionen är A1 (en stock stabiliserad av pålar), A5 (enrisbädd) och A6 (huskonstruktion med stockar). De två dendroproverna Dnr 1-2 gav inga dateringar. F7 är ett kvarnstensfragment och F8 är hantverkspill, läder. Sektion och text ur Carlsson 1994.

1999 följdes VA-arbeten i Torggatan med arkeologisk schaktningsövervakning. Fem schakt togs upp i gatan. Av dessa låg fyra stycken invid kvarteret. Fyra av schakten uppvisade störningar efter tidigare nedgrävningar medan schaktet (4) som låg intill mittdelen av kvarteret Fältskären hade bevarade på kulturlager med en omfattning av 0,9 m (Syse 2000). Dessa kulturlager fanns under ett ca 1 meter tjockt gruslager och bestod av två avsatta lager innehållande bark, gödsel, träflis samt nöthår och läderspill. Inga daterande fynd påträffades (fig 11).

Som synes har tidigare arkeologiska undersökningar skett väster och söder om kvarteret Fältskären samt i kvarterets sydvästra del. Tillsammans visar de att kulturlager finns bevarade inom denna del av staden. Kulturlagret varierar i tjocklek från att vara som mest i väster (kv Apotekaren) till lägst i sydost (kv Hökaren). Det rör sig om en mäktighet av tre meter som minskar till 0,3 meter. Närmast kvarteret är skillnaden mellan 0,3 m upp till 1,2 m i tjocklek. Bortser man från den osäkra dokumentationen i kv Apotekaren är anläggningsfrekvensen i de olika schakten låg. Enstaka anläggningar finns dokumenterade och oftast förekommer dessa bara i ett skikt. Det rör sig både om anläggningar i sten (stenläggningar, husgrunder) men även i organiskt material (golv, plankor mm). Trots frånvaron av större mängder av fynd föreligger dock en datering av området. De äldsta dateringarna finns i väster där lagren i korsningen Eriksgatan/Torggatan dateras till 1100-talet eller århundradet därefter. Längst i sydost blir dateringen 1400/1500-tal. Men eftersom det saknas större mängder daterande material kan dessa dateringar komma att ändras.

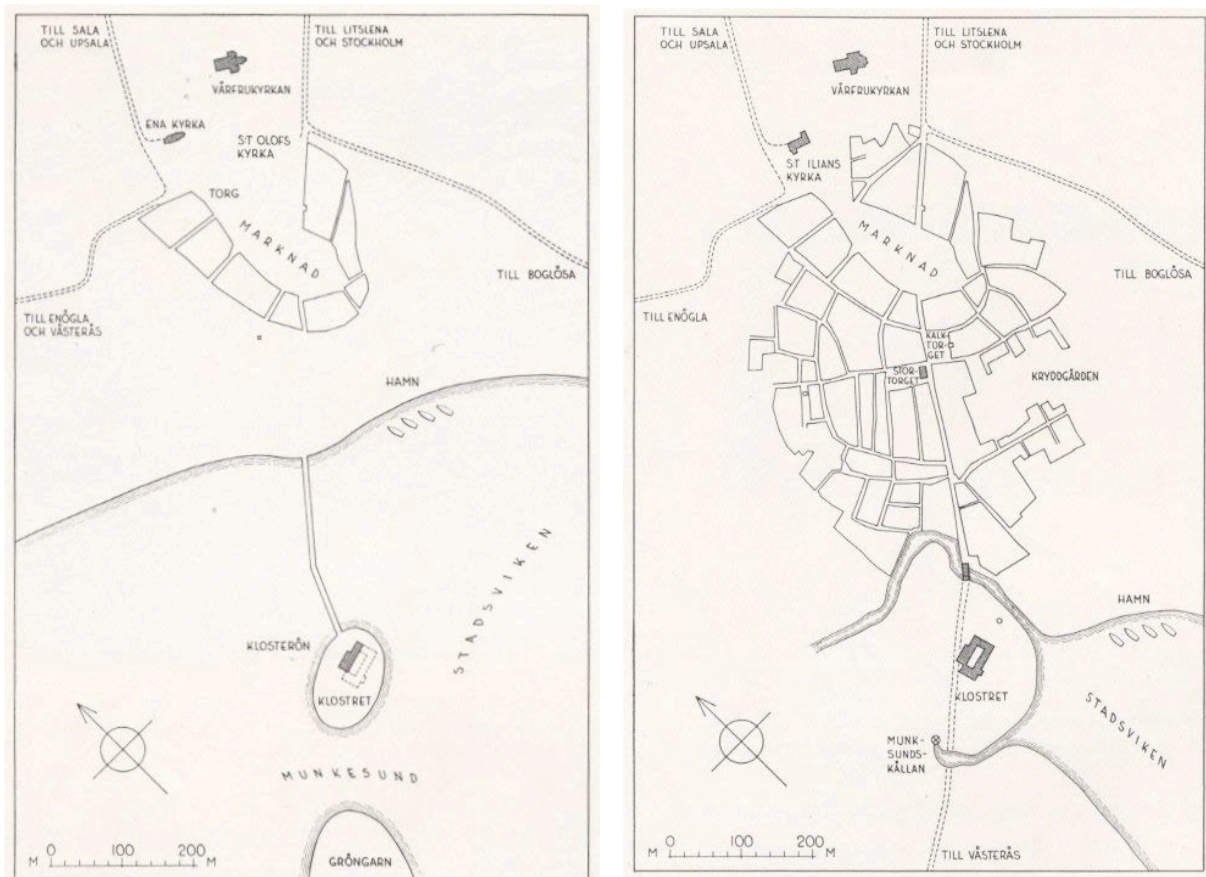
Figur 11. Sektion i schakt 4. Sedd från nordost.

Lager 1: Steril lera, 3: Avsatt lager innehållande bark, gödsel och en del sot,
 4: Sandblandad lera med tegelflis, 6: Omrört lager innehållande jord, sand och grus,
 7: Grusfyllning, 8: Asfalt, 9: Avsatt lager med mycket träflis, nöthår, läderspill och gödsel,
 10: Ett tunt lager med lera och sot, 11: Fläckar med ren lera, 12: Infiltrerad lera, delvis med
 svämsand och enstaka stenar. Sektion och text ur Syse 2000.

Kvarterets topografi

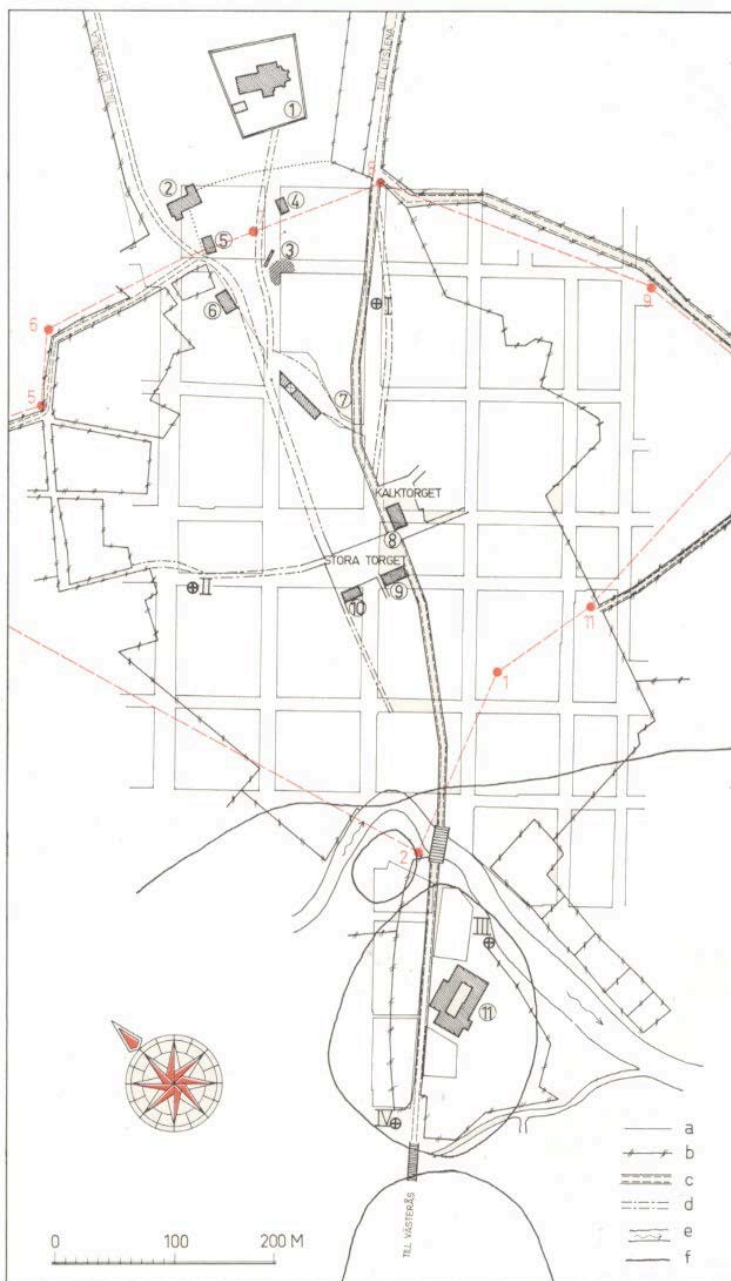
För att klargöra den topografiska utvecklingen av Enköpings stad bör man utgå från den ursprungliga topografin. Denna tillsammans med strandlinjeförskjutningen bildar naturförutsättningar för stadens utbredning vid olika tidpunkter. Enköpings nuvarande marktopografi domineras av åsen vilket gör att staden sluttar ganska brant för att närmare ån plana ut och ansluta till de omkringliggande lerslätterna.

De två tidigaste diskussionerna kring stadens topografi har gjorts av Sundquist och Ljung. Enligt Sundquist har den tidigaste bebyggelsen etablerats på åssluttningen söder om Vårfrukyrkan. Därefter har staden brett ut sig söderut, följande nuvarande topografi, för att på 1600-talet nå fram till nuvarande läge för ån. Utbredningen har skett konstant och allteftersom har nya "ringgator" lagts ut åt söder. Sundquist har till stor del baserat sin stadsutveckling på regleringskartan från 1800 (Sundquist 1944:47f).

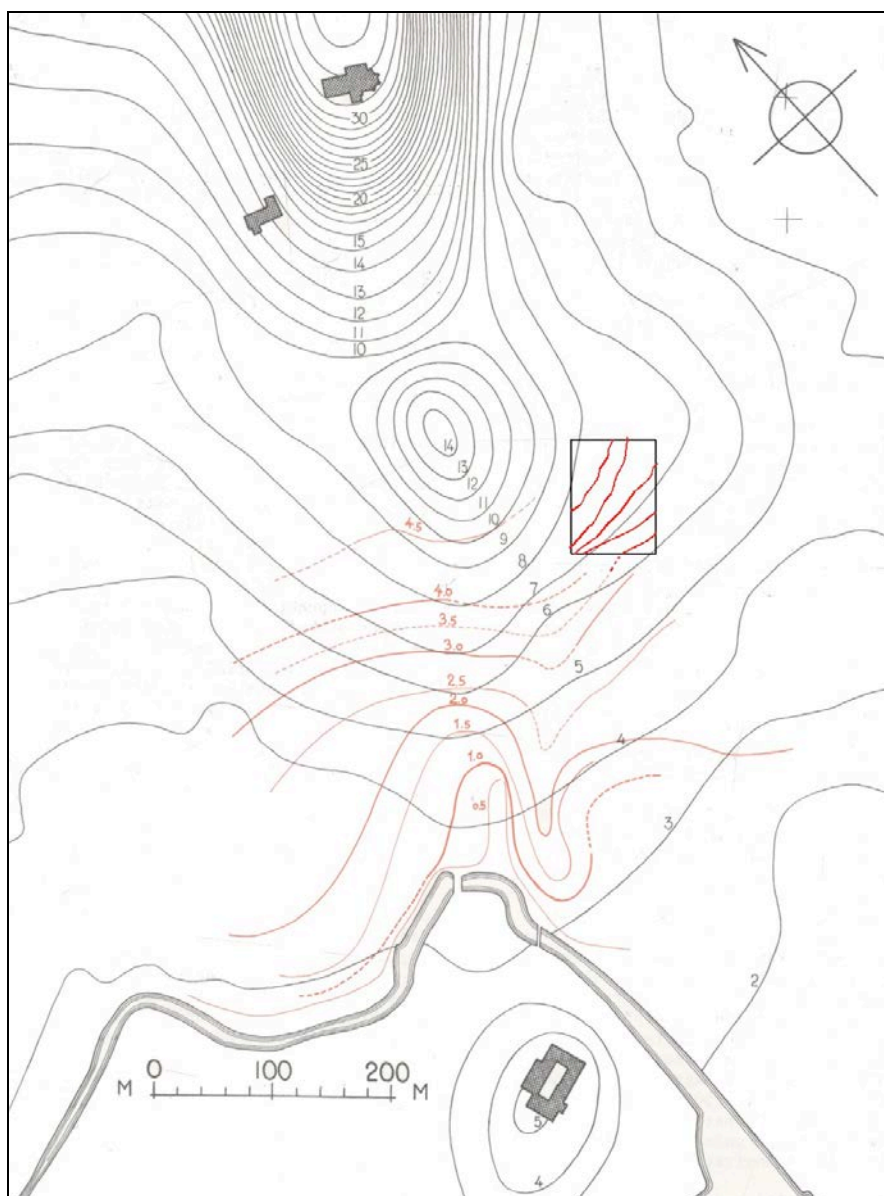
Figur 12. Sundquist tolkning av stadens utveckling från 1200-talet fram till 1600-talet. Först under 1600-talet skulle området vid kvarteret Fältskären ha bebyggts. Ur Sundquist 1944.

Ljung har i princip samma utveckling för staden, men för att illustrera detta har han även använt sig av två kartor som visar stadens jordar och rågångar under äldre tid. Det rör sig om Hans Barkhus karta från 1695 samt Olof Gerdes karta från 1735. Resultatet blir en stadsbild som till stor del överensstämmer med Sundquists karta i form (se ovan), men i Ljungs karta saknas gatunät samtidigt som kartan kanske får en tydligare begränsning av stadens yta (Ljung 1963:106 f).

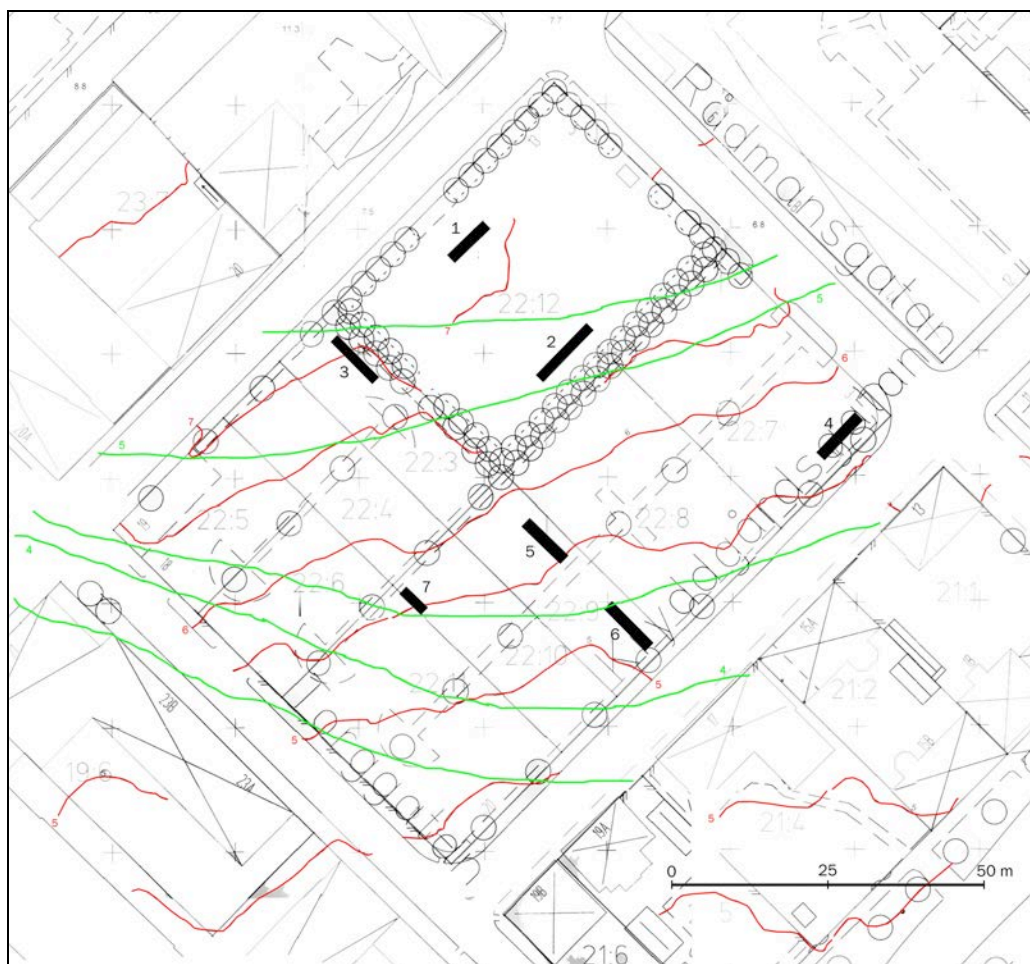
Figur 13. Ljungs rekonstruktion av staden vid 1500-talets slut. Stadens gårdesgårdar följer littera B.

Efter dessa diskussioner om stadens topografiska utveckling gjordes en ny genomgång i och med att medeltidsstadens rapport för Enköping utkom 1979. I denna diskuteras vikten av kulturlagerbildningen tillsammans med landhöjningen. Efter en genomgång av det arkeologiska materialet och studier av den ursprungliga topografin kunde en ny grundkarta för stadsområdet upprättas. Denna visar att en tidig meanderbildning funnits norrut från ån. Kulturlagerbildning och sentida utfyllnader har därefter helt förändrat topografin (Gustafsson 1979:33f)

Figur 14. Enköpings ursprungliga marktopografi ur Medeltidsstaden markerad med röd linje. Grundtopografin från kvarteret Faltskären inlagd inom kvarterets rektangel. Dessa visar inom detta mindre område hur den ursprungliga topografin följer nuvarande topografi, där åsens höjdkurvor har samma struktur.

Efter en arkeologisk schaktningsövervakning i Torggatan 1994 gjordes en ny tolkning av grundtopografin i det aktuella området. Utifrån nivålinjerna i Medeltidsstaden samt noteringarna vid denna undersökning diskuteras den äldre stadsplanens relation till grundtopografin. Här påvisas att Källgatan från det äldre gatunätet följer grundtopografins 4-meters nivå, och troligen utgjort en strandgata i äldre tid. Denna dåtida Källgata som löper tvärs genom staden i öst-västlig riktning utgår från Stadskällan i väster (Carlsson 2004:15f).

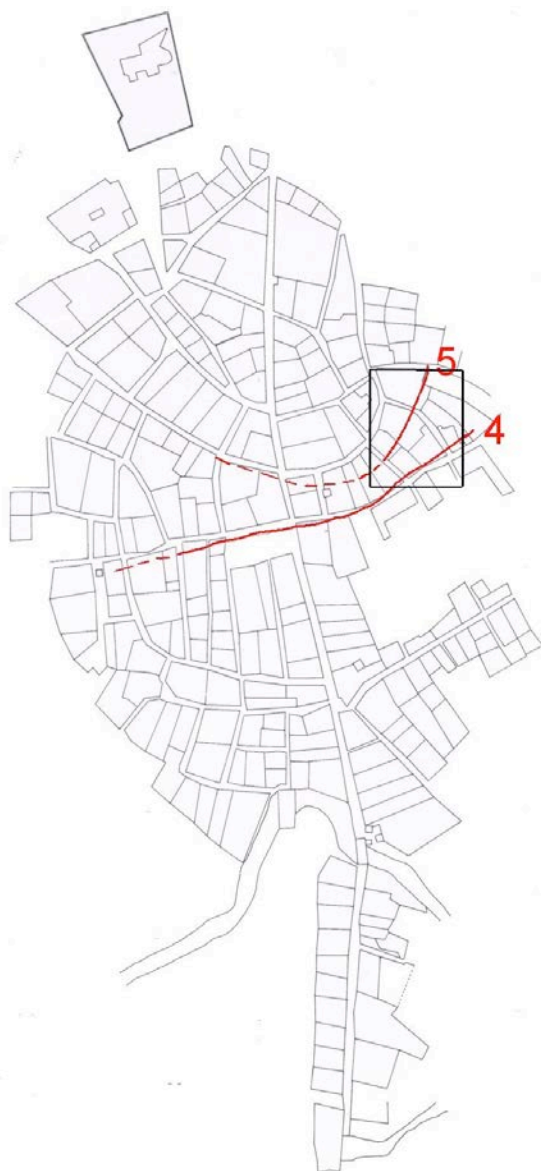
Figur 15. Karta över kvarteret Fältskären med nuvarande topografi (röda linjer) samt den ursprungliga topografin (gröna linjer). Denna har extrapolerats fram utifrån förundersökningen 1990 samt nivåerna som kom fram i nuvarande förundersökning.

Dessa diskussioner om stadens topografiska utveckling gör att den äldre regleringskartan från 1800 kommer att få en betydligt viktigare del i fortsatt tolkning om stadens utveckling. De nu framtagna grundnivåerna i kvarteret Fältskären visar också hur tydligt dessa höjdkurvor följer detta äldre gatunät. Den äldre Källgatan visar begränsningen för staden söderut, förutsatt att denna 4-meters nivå kan ha utgjort en strandlinje.

Diskussionen kring strandförskjutningsförloppet i Mälaren har bl.a. sammanställts av Anders Ödman. Trots att detta studerats under lång tid finns

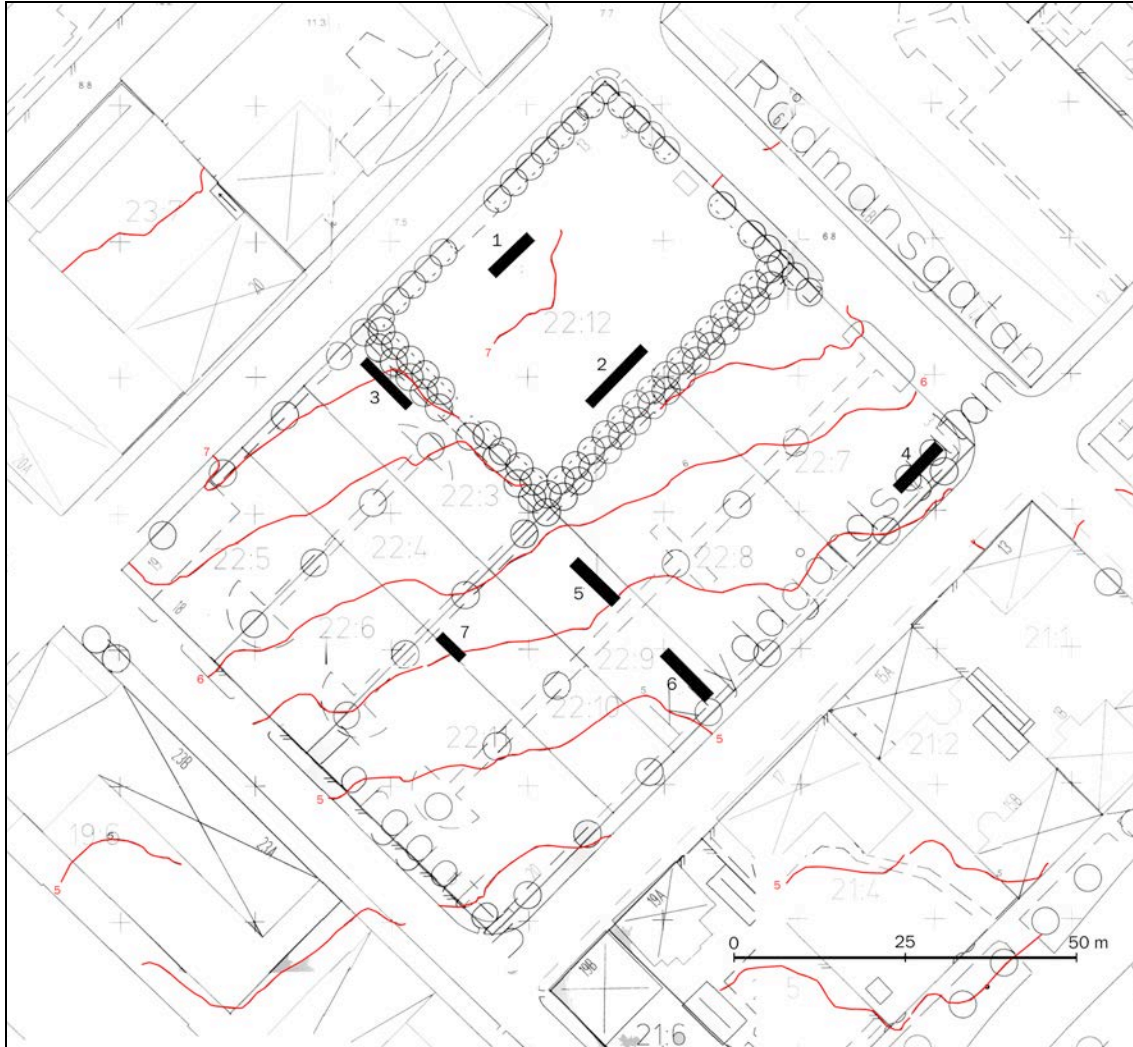
fortfarande inga säkra belägg för hur snabbt förloppet varit och vid vilken nivå vattnet stod på vid en given tidpunkt. Helt klart torde dock vara att 5-meters nivån tidigast kan ha etablerat bebyggelse under sent 900-tal. 4-meters nivån kan ha bebyggelse från tidig medeltid medan 3-meters nivån kan ha hyst bebyggelse från tidigast 1300-tal (Ödman 1987:45f). Bilden av detta försvåras dock av ständigt återkommande översvämningar.

Utifrån ovanstående skulle denna del av staden där kvarteret Fältskären ligger fysiskt kunna hysa spår efter en bebyggelse anlagd som tidigast under 1100-1200-talet. Men med tanke på översvämningar osv. är kanske 5-meters nivå den säkra linjen för en sådan tidig etablering.

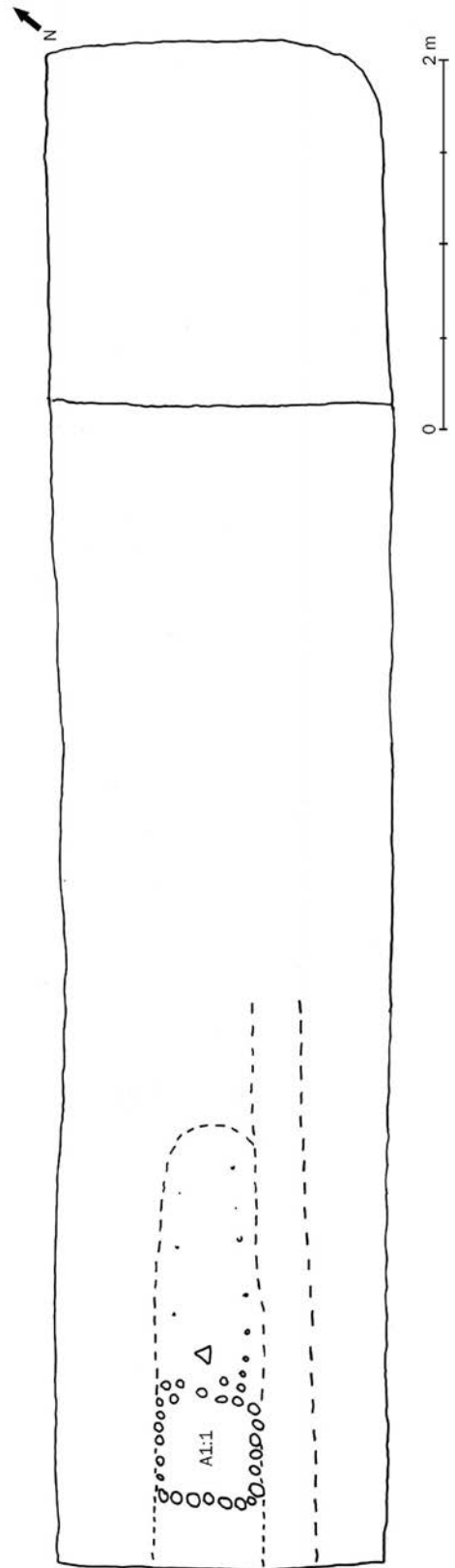
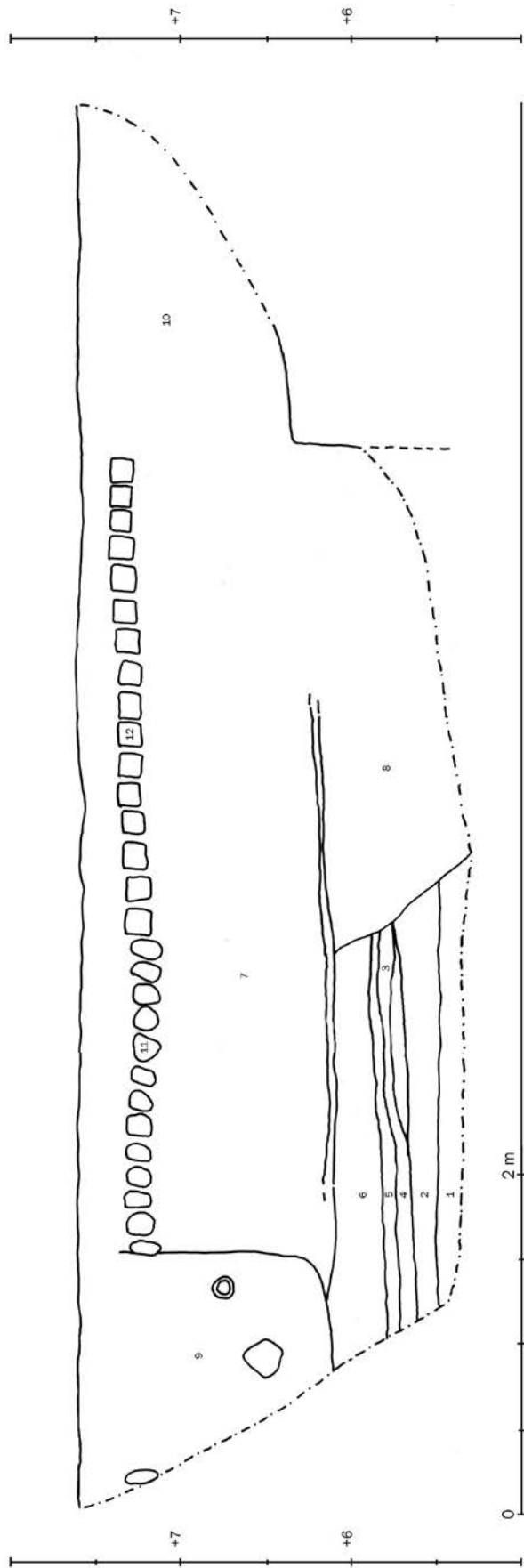

Figur 16. Regleringskartan från 1800 med höjdlinjerna för 4- respektive 5-meters linjen samt kvarterets utbredning.

Undersökningsresultat

Figur 17. Översiktsplan över kvarteret Fältskären och de schakt som upptogs under förundersökningen 2007. Schakten har markerats med svarta rektanglar och numrerats från 1-7. Den moderna topografin har markerats med höjdkurvor (röda linjer) med 0,5 meters ekvidistans. Efter underlagskarta från Stadsbyggnadskontoret, Enköpings kommun.

Figur 18. Sektion och plan, schakt 1.

Schakt 1

Sektion

1. Opåverkad siltig mjåla.
2. Kompakt, något gödselblandad kulturjord med rikligt av djurben.
3. Påförd lins av brunaktig sandig silt.
4. Kompakt, något gödselblandad kulturjord med rikligt av djurben. Mot toppen mörkare och med mer organsikt material i kontaktytan mot 5.
5. Påförd homogen lera.
6. Odlingshorisont av humusblandad kulturjord.
7. Omrörda massor med elledning i botten.
8. Fyllnad utanför källargrund med större sten och grusig mylla.
9. Nedgrävning för rör och betongklump.
10. Invändig källarfyllning.
11. Kullersten.
12. Storgatsten.

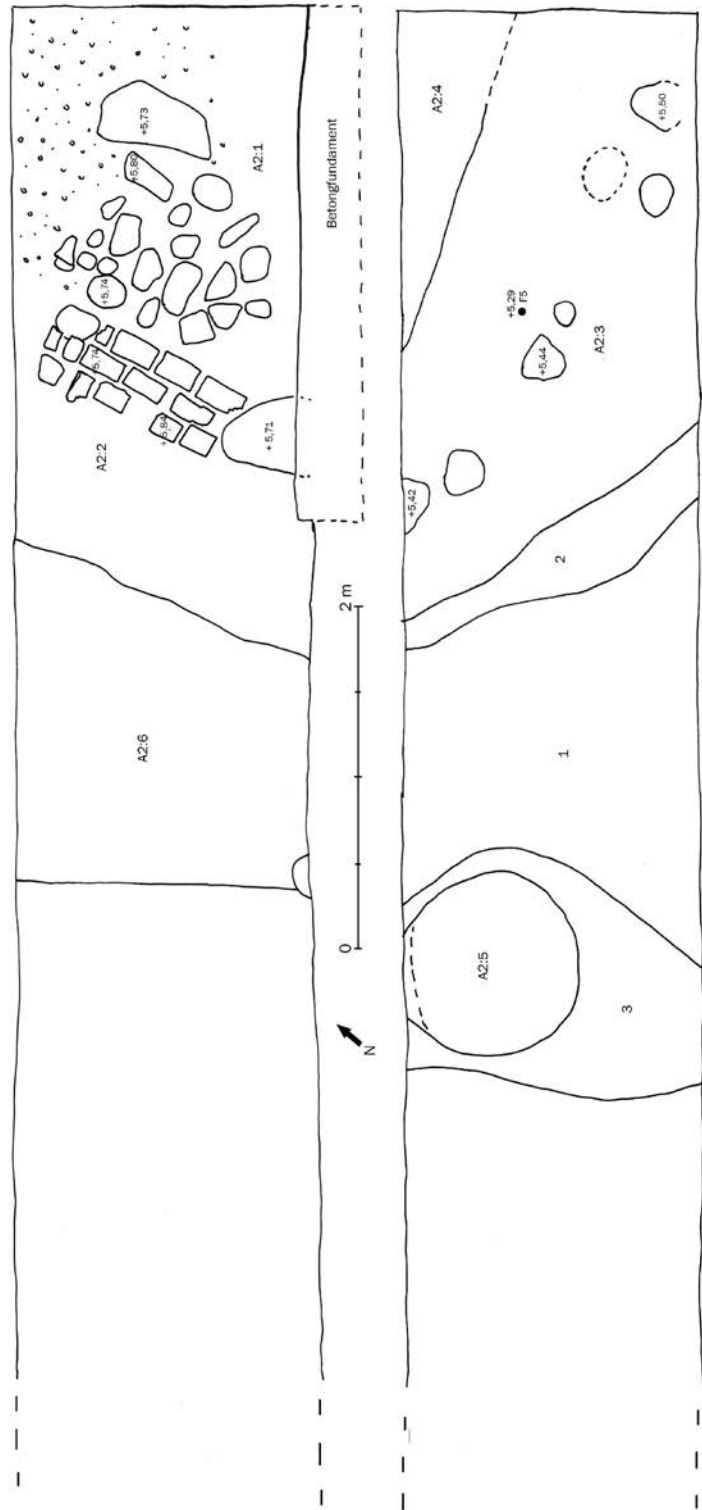
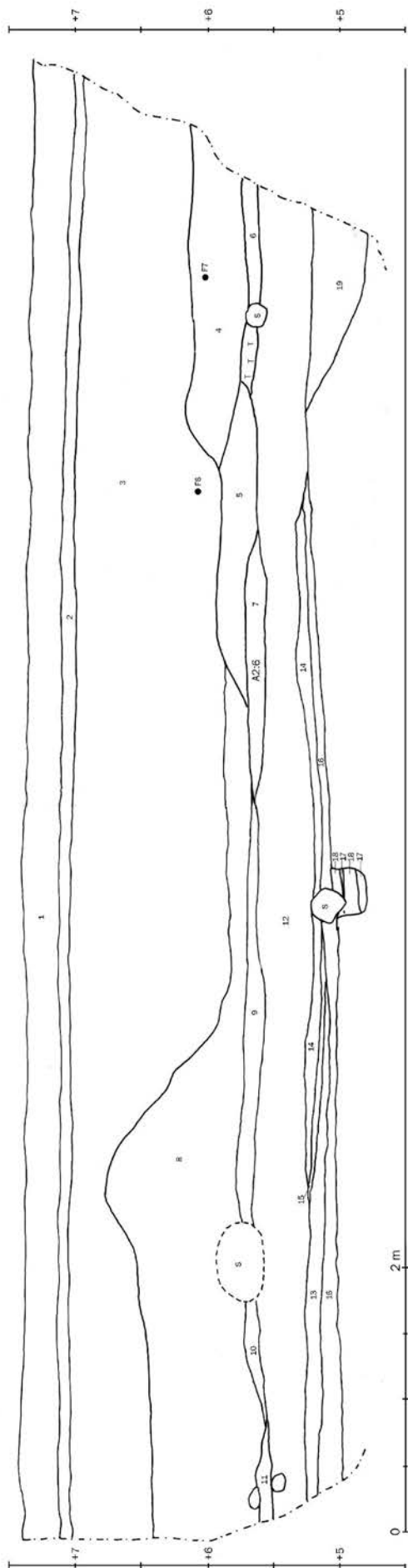
Anläggningar

A1:1 Stenläggning

Fragmentariskt bevarad stenläggning i ett skikt av 0,05-0,07 meter stora stenar. Störd i östra kanten av äldre ledningsdragning. Längd 2,3 meter och bredd 0,6 meter, ej helt avgränsad inom schaktet. Troligen äldre markbeläggning, del av gårdsplan.

Fynd och dateringar

Från schakt 1 tillvaratogs sammanlagt tre fynd, samtliga skärvor av keramiska kärl. Två av dessa, F1 och F2, påträffades i ett odlingslager, lager 6. F1 utgörs av en liten skärva kinesiskt porslin med blåmålad dekor i form av en pagod och kan dateras till tidigast 1600-tal, troligen 1700-tal. F2 är en liten skärva från ett stengodsliknande kärl av så kallad Pafraht-typ. Godset är ett skivigt hårdbränt lergods med utvändigt kornigt silverskimrande glasyr. Godstypen förekommer i Skandinavien från 1000-tal men dateras vanligen till 1100-tal och förekommer ett stycke in i 1200-talet (Elfwendahl 1999:51, Broberg & Hasselmo 1981:28f). De vitt skilda dateringarna inom samma kontext liksom fragmentens ringa storlek stödjer tolkningen av lager 6 som ett odlingslager och skärvorna har sannolikt omdeponerats genom odlingsaktiviteterna. F3, en mindre skärva av yngre svartgods med svart sotad yta, påträffades i det avsatta lagret 4. Det drejade yngre svartgodset uppträder i Skandinavien under sista halvan av 1100-tal och var vid sidan av det äldre rödgodset förhärskande under 1200-talet. Det yngre svartgodset förekommer under hela medeltiden men i allt mindre antal efter 1300 då det trängs undan av konkurrerande godstyper (Brorsson 2002:120ff). Då lager 4 "slutits" stratigrafiskt med ett lager påförd lera (L5) kan skärvan ge en indikation på att lagret deponerats under medeltid, troligen mellan ca 1150-1400.

Figur 19. Sektion och planer, schakt 2.

Schakt 2

Sektion

1. Grusuppfyllning.
2. Asfalt med betong under.
3. Utfyllnadsmassor av sten, tegel och skräp m.m.
4. Påförd mylla med inslag av tegelflis och djurben.
5. Jord, småsten och tegelkross.
6. Småsten och mylla (se A2:1).
7. Homogent grus, påfört. Gränd?
8. Som 4.
9. Horisont med mylla och tegelflis.
10. Småsten och grovkornig sand, påfört.
11. Grovkornig brun sand.
12. Kompakt kulturjord med inslag av tegelflis och djurben. Äldre odlingshorisont?
13. Svämlager av fin silt/mjåla.
14. Svämlager av grov silt/mjåla.
15. Kulturlager av lerblandad mylla med djurben.
16. Som 15.
17. Kulturjord (A2:5).
18. Silt (A2:5).
19. A2:4.

Anläggningar

A2:1 *Stenläggning*

Grov stenläggning av 0,2-0,4 meter stora kantiga stenar lagda i lerblandad lera och kulturjord. Ansluter i sydväst till A2:2. Mot östra schaktkanten övergår stenläggningen i ett lager av betydligt mindre runda stenar och grus, med enstaka större stenar i läggningen. Fynd av kritpipa, flintgods och rödgods med en ca datering till senare delen av 1700-talet i jordlagret ovan stenläggningen.

Figur 20. Tegelsyllen A2:2 och den anslutande stenläggningen A2:1. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

A2:2 Tegelsyll

En diagonalt mot schaktet liggande syll av tegelstenar, lagda i tre stenars bredd med långsidorna mot varandra och i ett skift utan murbruk. Tegelkonstruktionen mätte 0,45 meter i bredd och längden var 1,8 meter inom schaktet. Syllen var lagd i ett lager av påförd kompakt och homogen blålera. I östra kanten påträffades en i syllen ingående gråsten med flat ovansida, ca 0,4 meter i diameter. Tegelsyllen ansluter till stenläggningen A2:1 i nordost.

A2:3 Stenkonstruktion?

Enstaka löst grupperade stenar i ett stråk i V-Ö riktning. Oregelbunden stenstorlek, mellan 0,15- 0,3 meter.

A2:4 Nedgrävning

Nedgrävning av oklar funktion, ej helt avgränsad inom schaktet. Formen troligen oval med antydning till viss mångkantighet och inom schaktet 1,5 meter längd, 0,4 meter bredd och ett djup av 0,4 meter. Skarpa trappstegsliknande nedgrävningskanter. Nedgrävningskanten bildar en avsatts 0,2 meter under ytan och ca 0,2 meter in innan nedgrävningen åter blir djupare. Nedgrävningens största djup troligen utom schaktet. Fyllning av gödselblandad lera med inslag av träflis. Enstaka skörbrända stenar och kol i fyllningen.

A2:5 Nedgrävning/avfallsgrop

Cirkulär 1 meter i diameter stor nedgrävning med rundad bottenform och jämnt sluttande sidor. Fyllning av gödselblandad brunsvart lera med inslag av tegelflis, ben och kol samt enstaka små stenar. Homogena linser av gödsel i hela fyllningen.

Figur 21. Nedgrävningen A2:5 som tolkades som en avfallsgrop före och efter undersökning. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

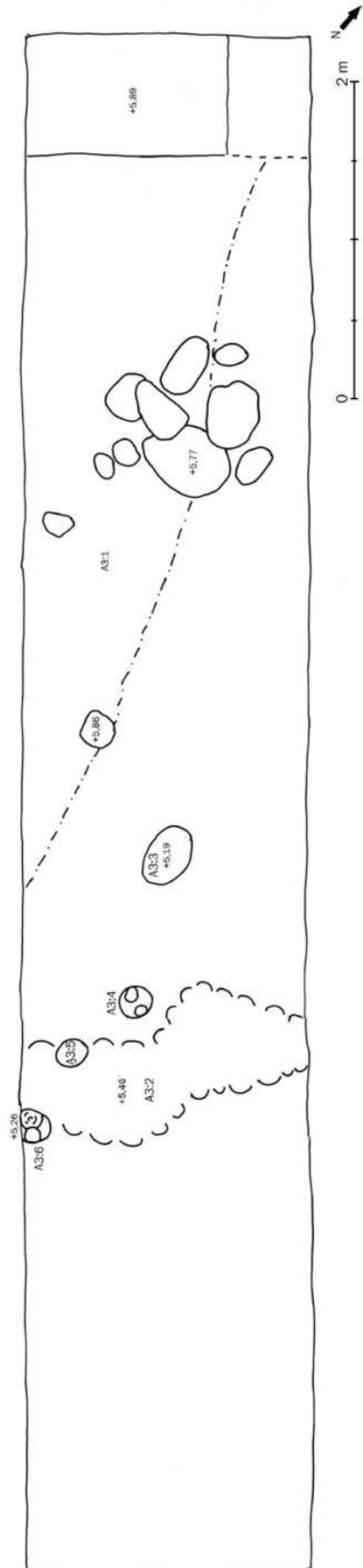
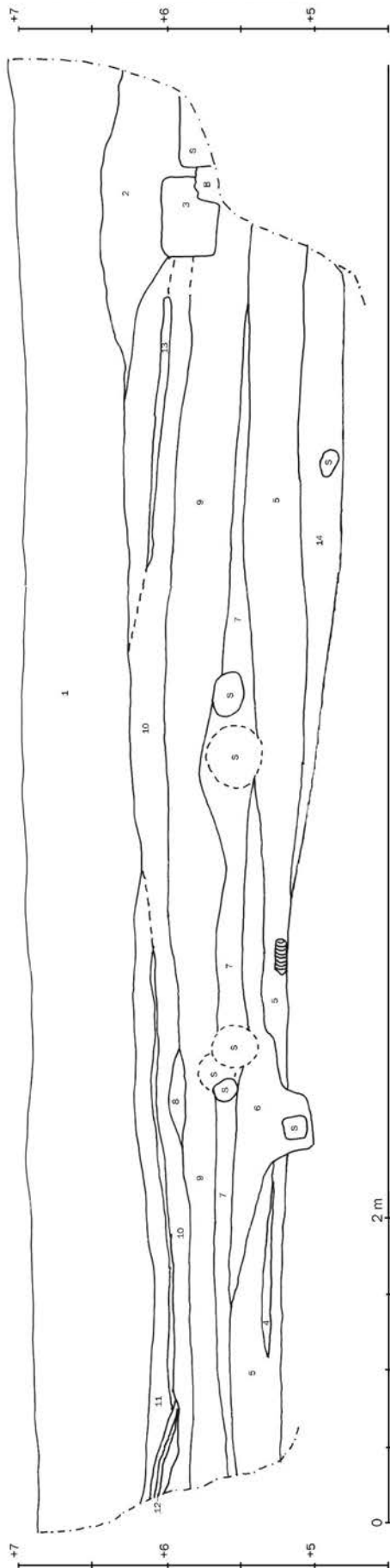
Fynd och dateringar

Sammanlagt tillvaratogs fyra keramikskärvor från schakt 2. F4, ett fragment av yngre rödgods, påträffades i vad som tolkats som ett äldre odlingslager, lager 12. Fragmentet utgjordes av en brunglaserad mynningsbit från en låg, vid skål utan mynningsrand. Formmässigt påminner fragmentet om mynningspartiet på ett stekfat men är allt för litet för att närmare bestämmas. Produktionen är troligen lokal och avsaknaden av mynningsrand indikerar en datering till ca 1550-1700, varefter mynningsränderna förefaller bli allt mer framträdande.

En stengodskärva, F5, påträffades i anslutning till stenkonstruktionen A2:3. Stenkonstruktionen har haft en oklar funktion men skulle möjligen kunna utgöra syll till någon enklare huskonstruktion. Keramikskärvan är av nästintill genomsintrat stengods och har en ljus gulbrun till beige färg med synliga magringskorn i ytan. Produktionsorten är något oklar men både Siegburg och Langerwehe förefaller möjliga. Skärvan kan troligen dateras till perioden mellan år 1200 och 1350 (jmf Bäck 2000:198, Elfwendahl 1999:51f).

Ytterligare en skärva, F6, från ett kärl i yngre rödgods påträffades i lager 3. Fragmentet, en bukskärva, är mycket litet och kan svårligen klassificeras närmare. Lergods och glasyr pekar dock mot en sen datering, troligen 1800-tal till 1900-talets första del vilket troligen avspeglar det påförda lagrets sena tillkomst. Lager 3 kan troligen kopplas till utfyllnadsarbetena inför mejeribyggnadens uppförande på tomten mellan åren 1923-43 (se ovan).

En troligen sekundärt deponerad skärva yngre svartgods, F7, påträffades i lager 4. Lager 4 tolkades som ett i senare tid sekundärt deponerat utfyllnadslager med oklar härkomst. Skärvan, F7, i sig kan dateras till perioden 1200-1400-tal men då lagret där skärvan påträffades överlagrade tegelsyllen A2:2 tolkades lagret som deponerat efter stadsbranden 1799.

Figur 22. Sektion och plan, schakt 3.

Schakt 3

Sektion

1. Grusuppfyllning med asfalt överst.
2. Tegel och raseringsmassor.
3. Cementgrund med granithäll.
4. Homogen påförd lerlins.
5. Mörk kompakt kulturjord med inslag av gödsel, träflis och djurben.
6. Ljus flammig kulturjord med lera, gödsel och djurben.
7. Ljusbrun sandblandad mjäla. Något högre halt sandinblandning mellan 4- 6 meter. Mjäla mellan 4- 1,5 meter.
8. Grå homogen silt.
9. Brun myllaktig kulturjord med tegelflis och smågrus.
10. Som 9, fast ljusare med inslag av mjäla.
11. Utjämningslager av finkornigt grus med tegelflis.
12. Brandhorisont med rikligt av kol, sot och rödbränd sand (vid 9 meter).
13. Brandhorisont med rikligt av kol.
14. A3:1.

Figur 23. Schakt 3 efter schaktning med diket A3:1 och den hägnad som påträffades utmed detta. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Anläggningar

A3:1 Nedgrävning/dike

4,5 meter lång och 1,1-1,2 meter bred nedgrävning i västra schaktkanten och diagonalt mot schaktet i N-S riktning. Fyllning av mörk brunröd lucker och gödselblandad lera med rikligt av organiskt material så som kvistar och ris, djurhår, fiskben och djurben. Mot botten flera troligen vattenavsatta lager av svämsand och infiltrerad lera.

A3:2 Stenkonstruktion/stenläggning

Fragmentariskt bevarad stenläggning, ca 0,6-0,8 meter bred och tvärs över schaktet, av 0,1 meter stora runda stenar.

A3:3 Nedgrävning/stolphål

Oval nedgrävning, ca 0,4 x 0,25 meter, med något otydlig nedgrävningskant och spetsig bottenform. Djup 0,15 meter. Sidan sluttande åt väster och mot dike A3:1 i ca 40 graders lutning.

Bildar troligen tillsammans med A3:4, A3:5 och A3:6 hägnad parallellt med dike A3:1.

A3:4 Nedgrävning/stolphål

Rund nedgrävning, ca 0,3 meter i diameter och 0,17 meter djup. Skarpa nedgrävningskanter och rundad bottenform. Enstaka mindre stenar i ytan. Bildar troligen tillsammans med A3:3, A3:5 och A3:6 hägnad parallellt med dike A3:1.

A3:5 Nedgrävning/stolphål

Rund mörkfärgning, ca 0,2 meter i diameter och 0,2 meter djup. Skarpa nedgrävningskanter, vertikala sidor och spetsig bottenform. Bildar troligen tillsammans med A3:3, A3:4 och A3:6 hägnad parallellt med dike A3:1.

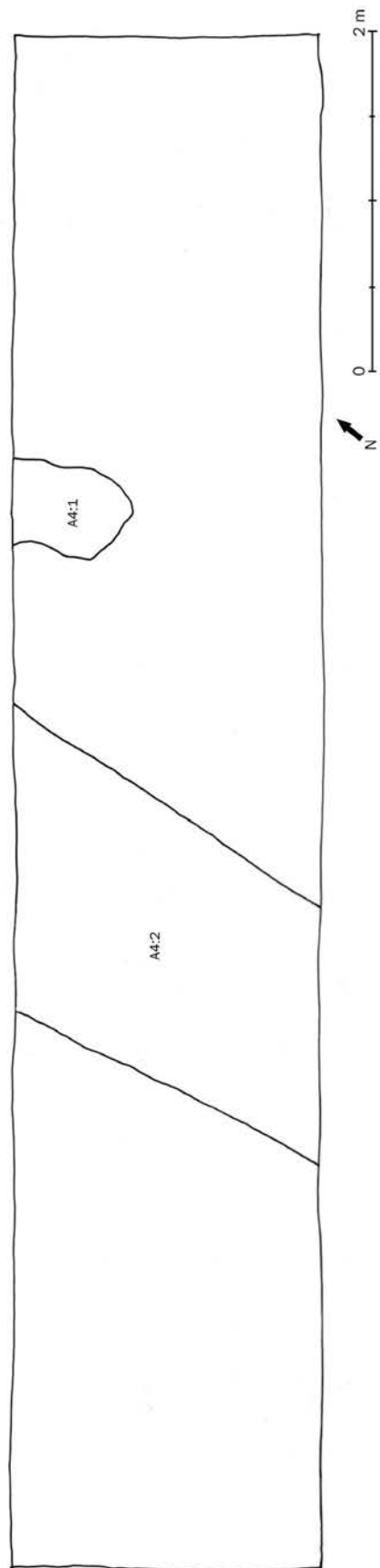
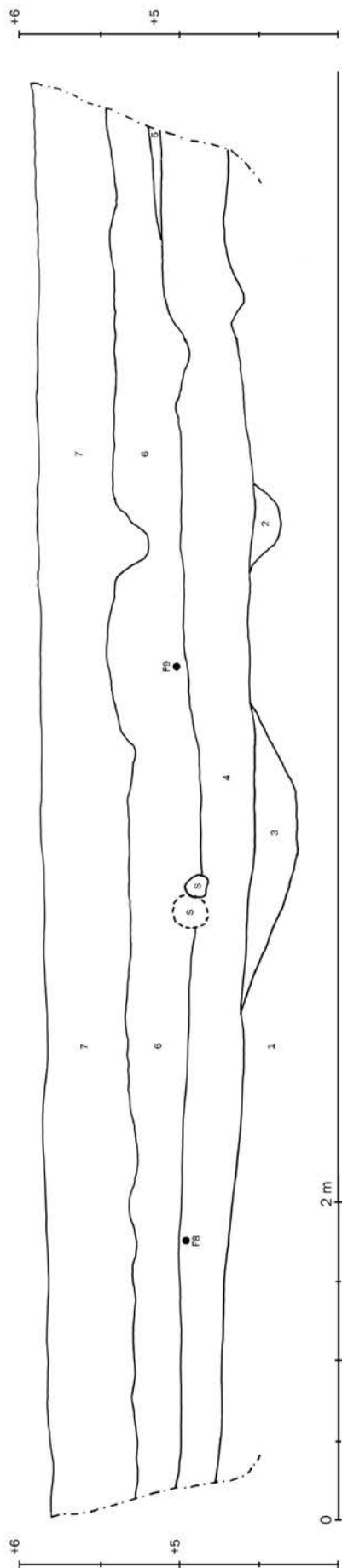
A3:6 Nedgrävning/stolphål

Rund mörkfärgning, ca 0,37 meter i diameter och 0,23 meter djup. Skarp nedgrävningskant med ojämn lutning och ojämn bottenform. Stenskoning och kvarsittande intakt spetsad stolpe. Troligen omsatt stolpe. Bildar troligen tillsammans med A3:3, A3:4 och A3:5 hägnad parallellt med dike A3:1.

Fynd och dateringar

Inga daterbara fynd tillvaratogs från schakt 3. Ett försök att dendrokronologiskt datera den bevarade stolpen ur A3:6 gjordes vid Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi vid Lunds universitet. Stolpen kunde på grund av för få årsringar (24 st) inte dateras med godtagbar säkerhet. Två mycket osäkra men eventuella dateringar, en till 1669 och en till 1853, kunde dock utläsas (Hans Lindersson muntligen).

Figur 24. Sektion och plan, schakt 4.

Schakt 4

Sektion

1. Opåverkad mjäla.
2. Nedgrävning A4:1. Mjälainblandad mylla, inslag av djurben.
3. Nedgrävning/dike A4:2. Mjälainblandad mylla med inslag av stenar och djurben.
4. Kompakt kulturjord med inslag av lera, småsten och tegelflis. Rikligt av djurben. Inget organiskt material så som läder eller träflis bevarat. Äldre odlingslager.
5. Småsten och grus.
6. Småsten och grovt grus med inslag av tegelflis. Fynd av kritpipsskaft och sågade djurben (ej tillvaratagna). Påfört under senare tid, 1700-1800-tal?
7. Fyllnadsmassor av grus och asfalt överst.

Anläggningar

A4:1 *Nedgrävning*

Oregelbundet formad nedgrävning, ca 0,2 meter djup och skålad bottenform. Innehållande djurben och kulturjord. Mot botten något mera mjälainblandad.

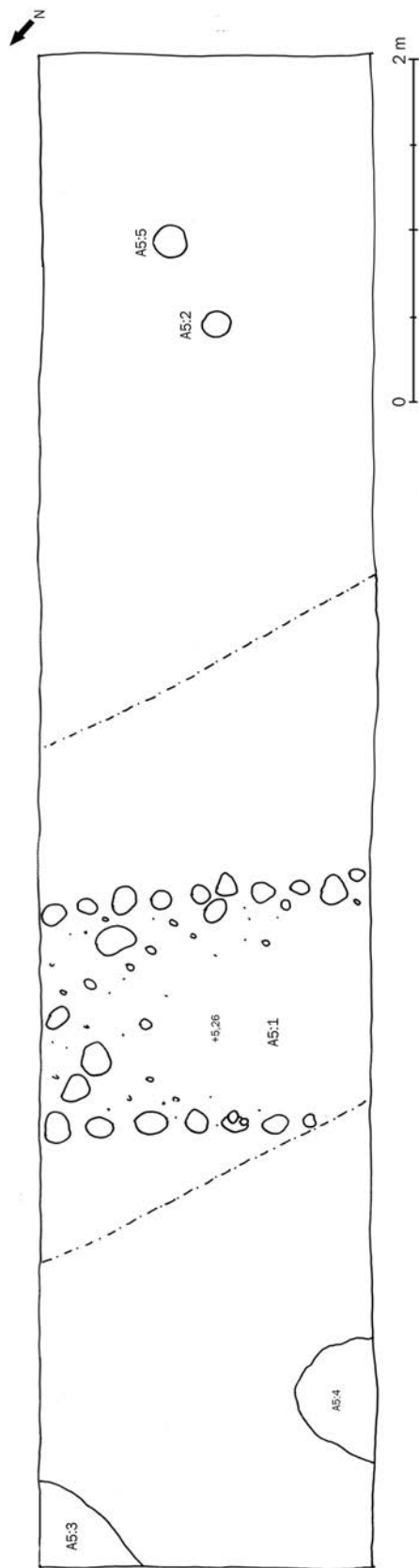
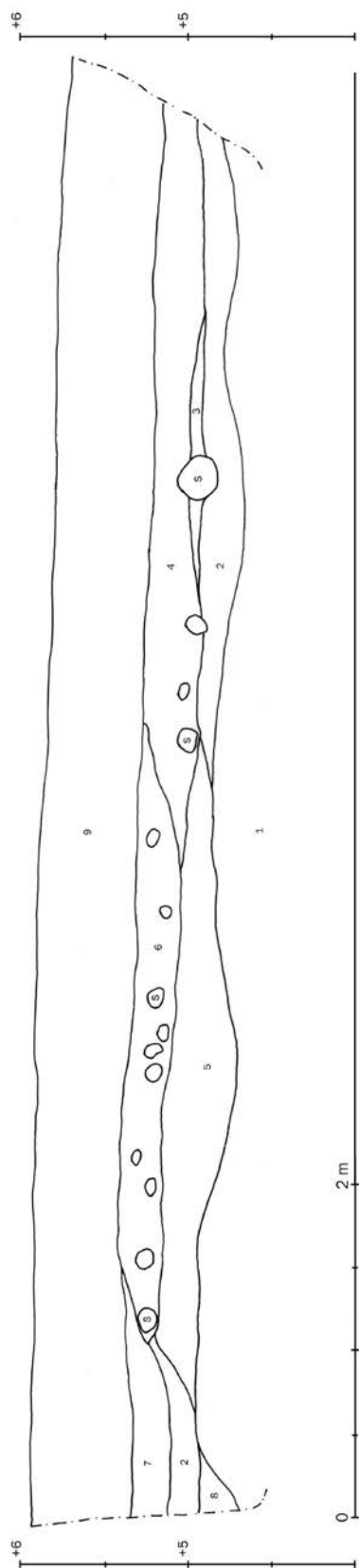
A4:2 *Nedgrävning/dike*

Dike i nordsydlig riktning, ca 0,3 meter djupt med sluttande sidor och flack skålformad botten. Fyllning av svagt mjälainblandad kulturjord med inslag av sten och djurben.

Fynd

I lager 4 påträffades en mynningsbit till ett rundbukigt kärl, troligen en kruka eller gryta, med utåtsvängd mynning (F8). Godset var av så kallad Pafrathtyp vilken vanligen till 1100-tal och förekommer ett stycke in i 1200-talet (Elfwendahl 1999:51, Brorsson 2002:120ff). Lager fyra har tolkats som ett äldre odlingslager och hade en klart medeltida karaktär. Förekomsten av tegelflis i lagret pekar dock mot en något senare datering än den vanliga för Pafrathkeramiken och omdeponering inom lagret kan inte uteslutas.

Ett fynd, F9, av en yngre rödgodsskärva gjordes i lager 6. Skärvan är en mynningsdel till en kruka eller trolig trefotsgryta av tegelrött och kraftigt magrat lergods. Den räta mynningen visar på en diameter omkring 20 centimeter. Skärvan är mycket svår att närmare datera än till perioden efter 1550, mer sannolikt till perioden 1600- 1750 varefter trefotsgrytor förekommer i mindre utsträckning i stadsmaterial i allmänhet (Elfwendahl 1999:45f & 112, Johansson 2006:95ff). Dateringen av skärvan stämmer därmed väl med övriga iakttagelser kring lager 6:s förmodade datering.

Figur 25. Sektion och plan, schakt 5.

Schakt 5

Sektion

1. Opåverkad mjäla.
2. Kompakt gödselblandad kulturjord med enstaka djurben.
3. Brandlager med rikligt av sot och kol.
4. Kulturjord med inslag av småsten, grus, tegelflis och djurben.
5. Flammiga lager av mjäla och kulturjord.
6. Stenläggning A5:1.
7. Kulturjord med rikligt av småsten, grus. Inslag av tegelflis och djurben.
8. Nedgrävning A5:3.
9. Fyllnadsmassor av grus, asfalt överst.

Anläggningar

A5:1 *Stenläggning/gata*

Varierande stenstorlekar (under 0,2 meter i diameter) och grovkornigt grus. Stenläggningen lagd i ett lager påförd mjäla.

26. A5:1 efter rensning. Foto: Bent Syse, Upplandsmuseet.

Figur

A5:2 *Nedgrävning/stolphål*

Nedgrävning ca 0,2 meter i diameter och 0,35 meter djup. Skarpa kanter och rundad bottenform. Fyllning av mjälablandad kulturjord med enstaka djurben.

A5:3 *Nedgrävning*

Nedgrävning med oklar funktion, endast delvis avgränsad. Fyllning av kulturjord.

A5:4 *Nedgrävning*

Nedgrävning med oklar funktion, endast delvis avgränsad. Djup 0,4 meter ned i sterilen. Fyllning av gödselblandad kulturjord.

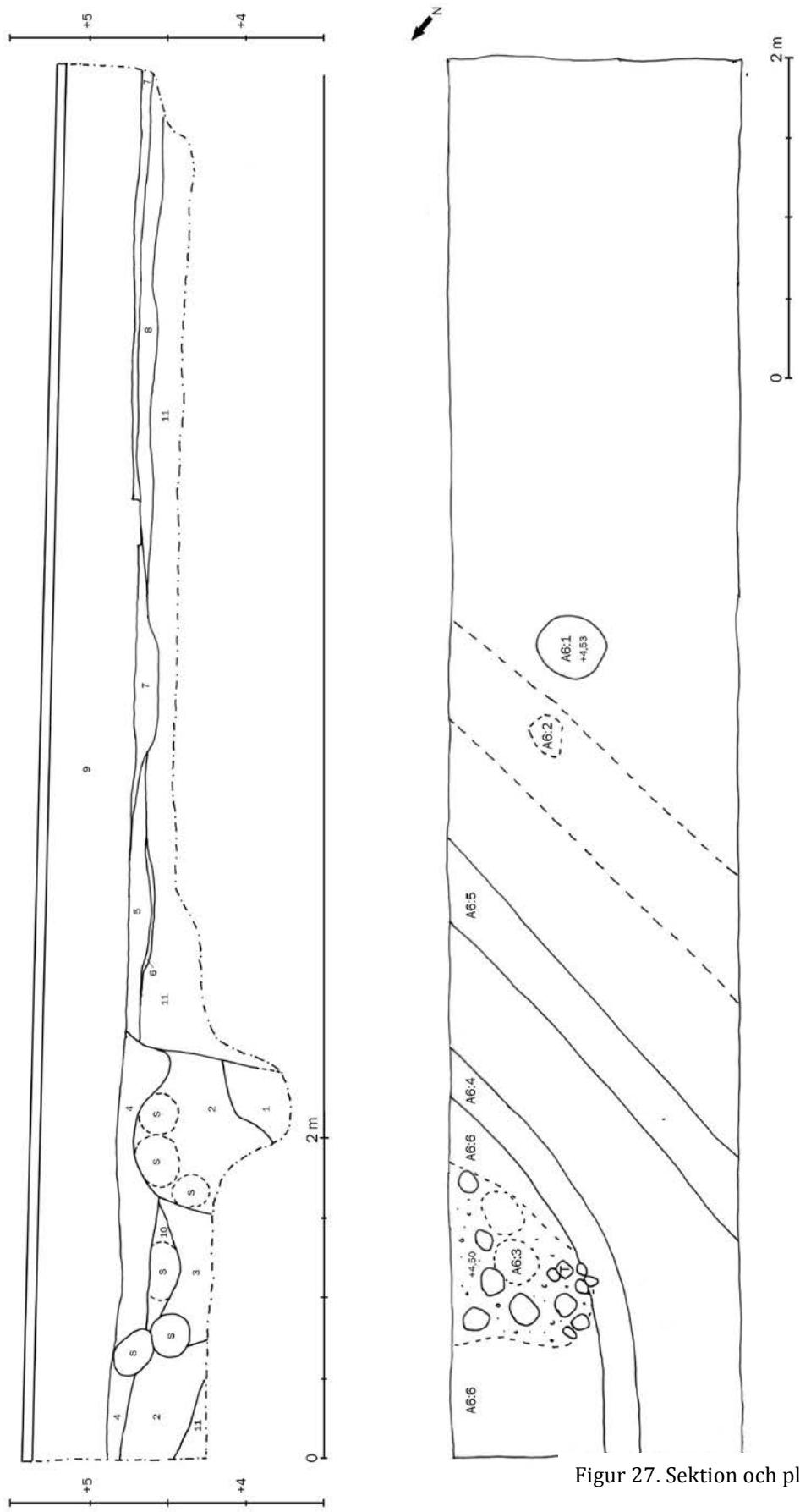
A5:5 *Nedgrävning/stolphål*

Nedgrävning ca 0,2 meter diameter och 0,15 meter djup, svagt rundad bottenform.

Fynd och dateringar

Inga fynd tillvaratogs från schakt 5.

Figur 27. Sektion och plan, schakt 6.

Schakt 6

Sektion

1. Lerig mjåla med flåckar av kulturjord. Infiltrationsskikt.
2. Mjåla, kulturjord och lerig silt i flera horisonter. Måjligen vattenavsatt. Inrasad nedgråvningskant?
3. Fyllning av homogen rödbrun finkornig sjsand.
4. Gödselblandad kulturjord med inslag av djurben, tråflis, tegel och enstaka små stenar.
5. Brungrå homogen siltig lera med stråk av homogen gödsel.
6. Homogen lins av gödsel.
7. Horisontella linser av svart lerig mjåla med inslag av tråflis, djurben och kol. Hög komponentfragmentering. Enstaka inslag av homogen mjåla.
8. Brungrå lerig mjåla med enstaka linser av kulturjord. Infiltrationsskikt.
9. Modern grusfyllning med rikligt av stenar. vergång mot underliggande lager skarp, troligen har ytan avschaktats innan lagret påförts. I ytan asfalt.
10. Sandblandad lera med tråflis, tegel och ben.
11. Homogen gulgrå opåverkad mjåla.

Anlågningar

A6:1 *Nedgråvning/stolphål*

Cirkulår mrkfårgning, ca 0,35 meter diameter, med otydlig nedgråvningskant, branta sidor och rundad bottenform. Fyllning av brungrå lerig mjåla, med linser av homogen opåverkad mjåla. Troligen har nedgråvningens kanter fallit samman efter det att stolpen avlåsats.

A6:2 *Kulturlagerflåck/dike*

Cirkulår kulturlagerflåck i svacka mot undergrund, troligen stenlyft. Inom begrånsningen fr ett mycket grunt och otydligt dike/rånna, bredd 0,5 meter och djup ca 0,05-0,1. Synlig som en fördjupning av lager 7 i sektionen, i nord-sydlig riktning.

A6:3 *Stenlågning*

Fragmentarisk stenlågning av ca 0,08-0,15 meter stora stenar. Enstaka större stenar, ca 0,2-0,3 meter diameter, i västra kanten. Runt stenarna rikligt av grovkornigt grus och småsten. Anlagd ovan A6:6.

A6:4 *Dike/rånna*

Skålformad troligen cirkulår men inte helt avgrånsad rånna i kanten av A6:6. Sekundår fyllning av kulturjord.

A6:5 Nedgrävning/dike

Tydlig nedgrävning, 0,5-0,6 meter bred och 0,1-0,15 meter djup med rundad form, i nord sydlig riktning. Diket avtecknade sig först mot den opåverkade undergrunden som ett mörkt stråk av lerig mjäla. I botten ett homogent lager gödsel, se sektion.

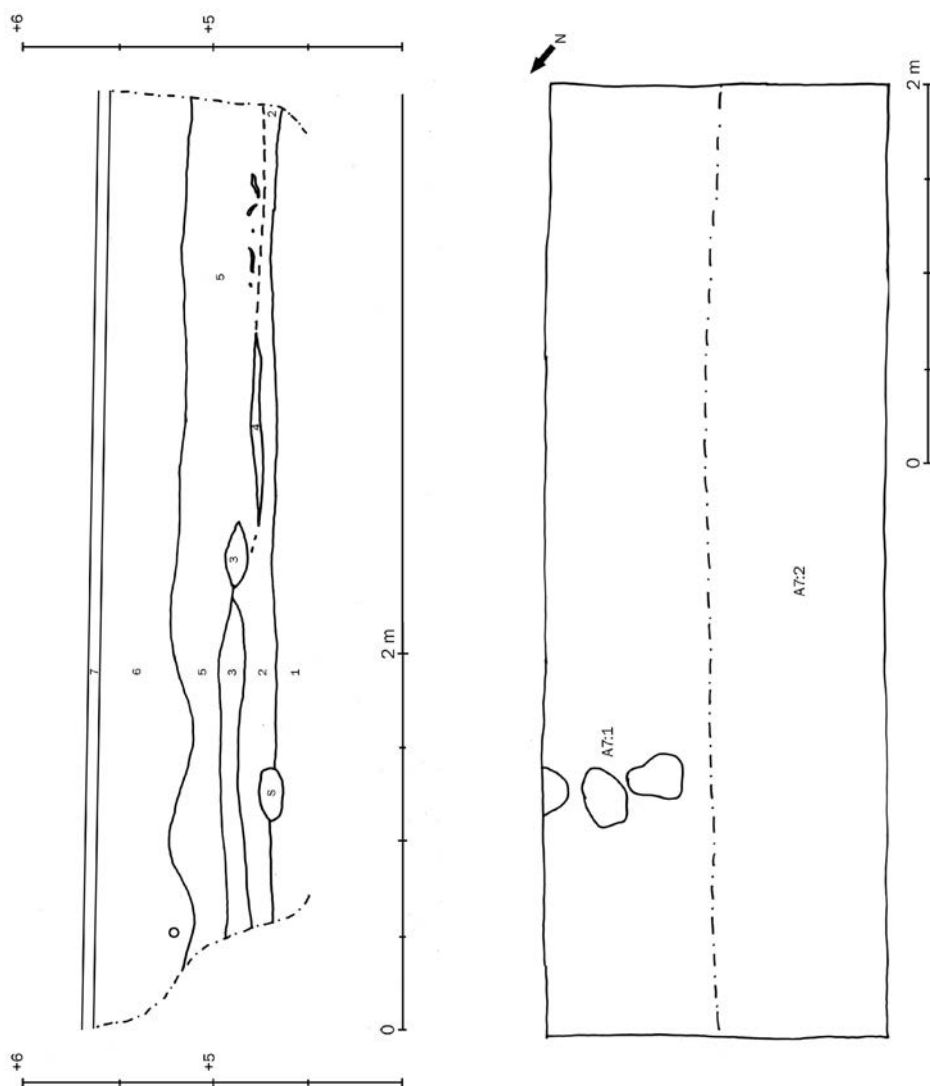
A6:6 Nedgrävning/brunn

Cirkulär, ej helt avgränsad, nedgrävning. 2,5 meter bredd inom schaktet och största uppmätta djup 1,1 meter. Tydlig nedgrävning med branta sidor, delvis inrasade. Sekundär fyllning av flera lager av sand, lera och grus samt stora stenar 0,5-0,8 meter diameter. Delar av stenarna kan eventuellt ha utgjort en kantskoning, se sektion. Ej helt undersökt på grund av överhängande rasrisk.

Fynd och dateringar

Inga fynd tillvaratogs från schakt 6.

Figur 28. Sektion och plan, schakt 7.

Schakt 7

Sektion

1. Opåverkad ljus homogen mjäla.
2. Mörk lerblandad kulturjord, med rikligt av ris och kvistar i övergången mot lager 5. A7:1 påträffades i botten av lagret.
3. Brun gödselblandad kulturjord.
4. Lins av homogen mjäla.
5. Kompakt kulturjord med träflis och enstaka djurben. Saknar helt tegelflis.
6. Modern grusfyllning.
7. Asfalt

Anläggningar

A7:1 Stenkonstruktion

Stenrad av tre flata stenar, 0,3-0,4 meter i diameter, delvis liggande i den opåverkade undergrunden.

A7:2 Nedgrävning/husgrund

Nedgrävning med större stenar, ca 0,8 meter i diameter, utmed hela schaktets södra sida.

Troligen reglerad husgrund.

Figur 29. Stenkonstruktionen A7:1.
Foto: Bent Syse, Upplandsmuseet.

Fynd och dateringar

Inga fynd tillvaratogs från schakt 7.

Tolkning och diskussion

Förundersökningen 1990 visade att kulturlager fanns bevarade inom den sydvästra delen av kvarteret. Kulturlagren innehöll bevarat organiskt material medan frekvensen av anläggningar var relativt låg. Några påvisade fynd noterades inte varför dateringarna blev osäkra och områdets anläggningar fick en ålder av 1500-1600-tal och äldre.

Den nu genomförda undersökningen tillsammans med resultat från intilliggande undersökningar och en genomgång av historik och topografi kompletterar och förtydligar denna första bild av platsens historia.

Den inledande målsättning tar upp fem punkter som efter denna förundersökning bättre kan besvaras än tidigare. Det gäller fornlämningens omfattning, karaktär, datering, bevarandegrad och kunskapsvärde.

Fornlämningens omfattning, dvs. utbredningen i plan och tjocklek, har genom förundersökningen klargjorts för hela kvarteret. Kulturlager finns bevarade inom hela ytan och de utschaktningar som noterats i medeltidsstaden i norra delen av kvarteret tycks stämma. Mindre ytor inom kvarteret är påverkade av nedgrävningar för sentida ledningsdragningar, men det finns också tecken på att vissa nu rivna hus har haft grunder som delvis påverkat underliggande kulturlager. Kulturlagren täcks av ett kraftigt gruslager, som varierar i tjocklek mellan 0,3-1,2 m. Detta lager har tillkommit som utjämningslager efter rivningen av den senaste bebyggelsen på platsen. Det är endast de två tidigare tomterna i norr som ligger högre än övriga pga. grusuppfyllning över den senaste bebyggelsen på platsen.

Fornlämningens karaktär är huvudsakligen urbana kulturlager i stadens utkantstråk. Det är inte frågan om lämningar efter en intensiv stadsbyggnation utan platsen har med all sannolikhet nyttjats under medeltid, i första hand för agrar verksamhet, odlingar av olika slag. Parallellt med denna verksamhet har det skett andra aktiviteter inom ytan. Kommunikativa leder i form av gruslagda gator framträder, utdikningar har skett, tomter har markerats med hägnader och avfallsgropar har grävts. Troligen finns också ett mindre antal huskonstruktioner i form av ekonomibygnader. Dessa anläggningar som framkommit finns i de flesta fall enbart i ett skikt och avtecknar sig mestadels mot den sterila botten. Men på vissa platser kan också flera olika anläggningsnivåer noteras. De medeltida lämningarna överlagras av ett efterreformatoriskt odlingslager som historiskt tycks höra ihop med Kryddgårdens anläggande på 1500-talet, uppmuntringen av trädgårdsodling under 1600-talet samt den odling som skedde efter regleringen.

Fornlämningens datering varierar över ytan. I sydväst tycks både konstruktioner och fynd tyda på en tidigmedeltida aktivitet, även om antalet stratigrafiskt säkra daterbara fynd är få. I nordost finns äldre fynd medan konstruktionerna kanske mer påvisar senare dateringar. Topografin uppvisar en varierad datering där etablering skett successivt från nordväst mot sydost, från centrum ut i periferin. Däremot kan hela ytan under tidig medeltid varit föremål

för agrar verksamhet och en del av de utdikningar som skett kan vara samtida över hela ytan.

Fornlämningens bevarandegrad tycks inte ha förändrats mellan de två förundersökningarna. Det organiska materialet finns till stor del kvar inom ytan, trots att det inte är omfattande. En del läderspill, trärester och djurben påträffades och det var välbevarat. Det är inte frågan om större mängder men det indikerar att lagren fram tills nu bevarat material relativt väl.

Fornlämningens kunskapsvärde är en intressant fråga. Kunskapsvärdet varierar allt eftersom i vilken del och tid i den medeltida staden man befinner sig. Den nu aktuella platsen torde med all sannolikhet vara ett utkantsområde, med varierande aktivitet allt eftersom staden expanderar, framför allt fram till slutet av 1300-talet. Därefter finns troligen en kontinuitet i aktiviteterna på platsen fram till historisk tid. Kvarterets största kunskapsvärde ligger i dess möjligheter till att tyda och svara på frågor kring en medeltida stads utbredning och expansion. Här kan kanske tidigmedeltida strukturer i form av reglerade tomter och gator framträda. Alla de mönster som haft betydelse för stadens kommande utseende kan studeras och överföras till de platser som senare blev bebyggda och fick en tydlig medeltida stadsbebyggelse. Den glesa och mestadels obebyggda struktur som framkommit är inte representativ för en medeltida stad utan visar på hur denna stad istället växte fram.

Sammanfattning

Under hösten 2007 genomförde Upplandsmuseet en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Fältskären i Enköping. Anledningen till förundersökningen är att Enköpings kommun planerar en exploatering av hela kvarteret omfattande en yta av ca 8000 m². Delar av kvarteret har förundersökts 1990 inför planerad exploatering. Denna undersökning skedde i kvarterets sydvästra del där ca en tredjedel av hela kvartersytan var aktuell för byggnation. Efter detta tillfälle hände inget inom kvarteret och hela ytan har sedan dess utgjort en parkeringsplats. Vid den nu aktuella undersökningen togs sju schakt upp inom resterande ytor. I samtliga schakt framkom medeltida kulturlager under grusfyllnad och sentida odlingshorisonter. Både anläggningar och fynd var glesa och fanns företrädesvis i ett skikt. Dateringarna av fynden visar att medeltida aktiviteter skett på platsen. Dessa har avsatt gruslagda gator, utdikningar, hägnadssystem och avfallsgropar. Fynden består mestadels av keramik som dateras från 1100-tal och framåt.

Referenser

Upplandsmuseets arkiv

Bergh, S., Blidmo, R. & Lundmark, H. 1988. AB Katrineholms husbyggen. Kv Hökaren, Enköping. Kontroll av förekomst av medeltida kulturlager. Arkeologikonsult AB, rapport 8817.R1.

Bergold, H., & Grälls, A. 1994. Arkeologisk förundersökning. Fältskären. Kvarteret Fältskären, Enköping, Uppland. Riksantikvarieämbetet. UV-Uppsala. ISSN 1104-8670. Rapport 1994:59.

Broberg, B & Hasselmo, M. 1981. Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. Medeltidsstaden 30. Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Stockholm.

Brorsson, T. 2002. "Tidig medeltid 1000-1200", "Högmedeltid 1200-1400", & "Senmedeltid 1400-1520". i Keramik i Sydsverige. En handbok för arkeologer. (Red: Lindahl, A., Olausson, D., Carlie, A.) Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds universitet, Riksantikvarieämbetet. Malmö.

Bäck, M. 2000. "Stengodskeramiken" i I skuggan av domkyrkan, Arkeologi i Uppsalakvarteret Disa, 1973-1993. Kvarteret Disa, Uppsala stad, Raä 88. Dnr 4119/74;2828/93. Arkeologisk provundersökning 1973 och slutundersökning 1974; arkeologisk förundersökning 1992 och slutundersökning 1993. (Red: Anund, J)UV Bergslagen rapport 2000:5.

Carlsson, R. 2004. Medeltida kulturlager i och intill Torggatan i Enköping. Arkeologisk undersökning av medeltida kulturlager. Torggatan. RAÄ 26. Enköping. Uppland. RAÄ dnr: 421-2535-1994.

Elfwendahl, M. 1999. Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala. Lund studies in medieval archaeology 22. Lund.

Forenius, S. 1989. Rapport. Arkeologisk förundersökning. Kv Hökaren, Enköping, Uppland. Riksantikvarieämbetet. ATA.

Gustafsson, J H. 1979. Medeltidsstaden 12. Enköping. RAÄ & SHM rapport. Stockholm.

Johansson, M. 2006. "Keramiken från kvarteret Svalan" i Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan – Ca 1440-1640. Stockholm stad, Norrmalm, RAÄ 103, Arkeologisk undersökning 1991. (Red:

Carlsson, M & Hedlund, J.) Stockholm stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen. Arkeologisk rapport 2006:10. Stockholm.

Ljung, S. 1963. Enköpings stads historia. 1, Tiden till och med 1718. Enköping.

Sundqvist, N. 1944. En bok om Enköping. Uppsala.

Sundqvist, N. 1973. Byggnadsfirman Anders Diös AB. Bygghus i Enköping 1944-1973. Uppsala.

Svedberg, V. 1979. Skrivelse till Riksantikvarieämbetet, dnr 1765/79, ang. provundersökning i kv Mjölaren i Enköping.

Svedberg, V. 1980. Tillägg till rapport från provundersökning i Kv Mjölaren, Enköping.

Syse, B. 2000. Antikvarisk kontroll. Torggatan. VA-arbeten i Torggatan. RAÄ 26. Torggatan. Enköping. Uppland. Rapport 2000:04, avdelningen för arkeologiska undersökningar. Upplandsmuseet.

Syse, B. (red) 2003. Långfredagslaget. En arkeologisk historia. Upplandsmuseets skriftserie Nr 3. Uppsala.

Ödman, A. 1987. Stockholms tre borgar. Från vikingatida spärrfäste till medeltida kastellborg. Monografier utgivna av Stockholms stad 80. Stockholm.

Ölund, A & Kjellberg, J. 2006. Kvarteret Snickaren – Bebyggelse och odling vid Enköpings strand. Upplandsmuseet rapport 2006:24. Uppsala.

Administrativa uppgifter

Plats: Kvarteret Fältskären, Enköpings stad, Uppland
Raä nr: 26
Fornlämningstyp: Medeltida kulturlager
Undersökningstyp: Förundersökning
Orsak till undersökningen: Planerad exploatering
Undersökningsperiod: 5-19 oktober 2007
Projektledare, Upplandsmuseet: Joakim Kjellberg
Upplandsmuseets dnr: Ar-839-2007
Upplandsmuseets projnr: 8252
Beställare: Enköpings kommun
Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Tina Fors
Länsstyrelsens beslutsdatum och dnr: 2007-10-04, 431-9232-07
Fynd: Förvaras på Upplandsmuseets föremålsarkiv

